

המשיח האבוד של חב"ד

תומר פרסיקו

בימים האחרונים של חודש נובמבר 2008 התרחשה בבית חב"ד במומבאי טרגדיה שריתקה אליה את עיני העולם היהודי כולו. מחבלים מוסלמים, חברים בחוליית טרור שהתפצלה והתקיפה בו בזמן אתרים שונים ברחבי הכרך ההודי, חדרו לבית, המשרת ברגיל את צורכי הקהילה היהודית המקומית והמטיילים הישראלים, והחזיקו את השוהים בו כבני ערובה. בתום שני ימי מצור מורטי עצבים השתלטו כוחות הביטחון ההודיים על המקום בקרב עקוב מדם. ואולם, החדשות שהגיעו מזירת ההתרחשות היו עגומות: שישה בני ערובה, ובהם מנהל הבית, הרב גבריאל הולצברג ורעייתו רבקה, מצאו את מותם מידי המחבלים. נקודת אור בודדה באירוע הנורא הייתה העובדה שמה, בנם הפעוט של בני הזוג הולצברג, חולץ בידי המטפלת היהודית שלו והוחזר בשלום לחיק משפחתו בישראל.¹

אולם חסידי חב"ד מצאו סיבה נוספת לנחמה – או לפחות, להתפעלות – באסון שהתחולל במומבאי. אף שהבית והרכוש שבתוכו ספגו נזקים חמורים, תמונת השמן של רבי מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מליובאוויטש, שהייתה תלויה על אחד מקירותיו, נותרה ללא פגע. בקרב מעריציו של הרבי עוררה הידיעה הזאת התרגשות עצומה, ורבים מהם ראו בה אות ומופת להילה הנסית האופפת את האדמו"ר המנוח.²

ההתלהבות שמעוררת דמותו של רבי מנחם מנדל שניאורסון (להלן רממ"ש) בקרב חסידיו הרבים גם היום, חמש-עשרה שנים לאחר פטירתו, מעידה על שיעור קומתו של האיש ועל החותם העמוק והעצום שהותיר בתנועה שהוביל. ואמנם, תחת הנהגתו הכריזמטית של הרבי פרחו החסידות והפכה, בתוך עשורים ספורים, לתופעה גלובלית.³ נוכחותם של חסידי חב"ד מורגשת היטב כמעט בכל פינה שבה דורכות רגליהם של יהודים: בישראל הם מפעילים אינספור דוכנים להנחת תפילין, ומחוצה לה הם מאיישים בתי חב"ד ומוסדות נוספים בעשרות מדינות. הפעילות הדתית של התנועה אינה מוגבלת למי שבאו בבריתו של אברהם; בהנחיית הרבי, אנשיה רואים לעצמם חובה לשכנע גם לא-יהודים לקיים את שבע מצוות בני נוח. הודות לפעלתנות הקדחתנית הזאת נחשבת כיום חסידות חב"ד לארגון היהודי המסועף והאקטיבי ביותר בעולם, ובמקומות רבים – כמעט בכל מדינות ברית-המועצות לשעבר, ובמידה רבה בצרפת ובאוסטרליה – היא נתפסת, למעשה, כחזות היהדות כולה.

תנופת הפעילות המרשימה של חב"ד דרשה כוח מניע עצום. הכוח הזה, שנמצא לה בשפע, היה תסיסה משיחית שכמותה לא ידעה היהדות מאז הופעתו של שבתאי צבי במאה השבע-עשרה. במוקדה של אותה תסיסה ניצב אדמו"ר החסידות: ככל שדרך כוכבו של הרבי מליובאוויטש, ככל שתנועתו הלכה והתעצמה, כך גברו התקוות המשיחיות שנתלו בדמותו – ציפיות שסחפו את התנועה כולה, על גופיה ורבניה, ושינו לחלוטין את פניה מבחינה מוסדית ותיאולוגית כאחת. המחיר שחב"ד משלמת על כך כיום הוא כבד: לרממ"ש, האדמו"ר השביעי והאחרון בשושלת של חסידות מפוארת זו, לא קם יורש, והתנועה עצמה מפולגת בין אלה שהשלימו עם לכתו של המנהיג ובין חלק הארי של החסידים, השבויים עדיין בלהט המשיחי ומוסיפים להאמין כי הרבי בעצם חי וקיים.

חמור לא-פחות: קרע עמוק, כמעט בלתי ניתן לאיחוי, נפער בין חב"ד ובין זרמים אחרים ביהדות החרדית. אף שהחב"דניקים מקפידים מאוד על קלה כחמורה (ואף מוסיפים אי-אלו חומרות משל עצמם), הרחיקו מתנגדיה ומבקריה של חסידות זו עד כדי העמדת יהדותה בספק: הרב שך, שעמד בראש הפלג הליטאי, כינה את חב"ד "כת", והפגין מידה של הומור עוקצני כאשר הגדיר אותה כדת הקרובה ביותר אל היהדות.⁴ ברוח דומה התבטא גם הרב עובדיה יוסף, מנהיגה הרוחני של תנועת ש"ס, שקבע, בתגובה לאמירה מסוימת של הרבי מליובאוויטש, כי מדובר ב"דברים נוראים. כפירה ממש. עבודה זרה...".⁵ פולחן האישיות של הרבי הוקע בחריפות גם בספר שפרסם לפני שנים ספורות

דוד ברגר, היסטוריון ורב אורתודוקסי, תחת השם "הרבי מלך המשיח": שערוויית האדישות. והאיום על אמונת ישראל. ברגר, שהראה כי סיעה מסוימת מקרב חסידיו של רמ"ש כבר אינה מסתפקת בהצגתו כמשיח, אלא מזהה אותו עם בורא עולם עצמו, דרש להוציא את חב"ד מכלל ישראל, לפסול את בתי דיניהם, לאסור על אכילת בשר בהמות שנשחטו בידיהם, ובאופן כללי להתייחס אליהם כאל שבתאים.⁶ החב"דניקים, מצדם, מגיבים לביקורת הזאת בזעם או בזלזול: את ברגר הם מציגים כתימהוני, בדבריו של הרב עובדיה הם מקלים ראש ואת הרב שך הם ראו כנציג הסטרא אחרא עלי אדמות.⁷

לנוכח סערת הרוחות שמוסיפה לעורר ה"סטייה" הדתית של חב"ד, מתבקשת תשובה לשאלה קריטית אחת: האם סבר הרבי מליובאוויטש עצמו כי הוא אכן המלך המשיח?⁸ למרות התעקשותו של הזרם המשיחי בחב"ד שהרבי אמנם האמין בכך, הצליחו החוגים המתונים יותר בתנועה לטעת בקרב הציבור הרחב את הרושם שמנהיגם המנוח מעולם לא הציג עצמן באופן כזה, או, לכל היותר, ש"לא אישר ולא הכחיש" את הטענות בדבר משיחיותו. לגרסתם, ההתלהבות המשיחית שפקדה את החסידות היא תופעה שכולה "אתערותא דלתתא", כלומר התעוררות שבאה "מלמטה", מן החסידים וביזמתם, ולא "אתערותא דלעילא", תסיסה שהוכוונה "מלמעלה", בידי הרבי.⁹

אלא שהרושם הזה אינו עולה בקנה אחד עם המציאות. הראיות החד-משמעיות שאציג להלן מלמדות כי רמ"ש אכן האמין, ואף עודד את חסידיו להאמין, שהוא המשיח העתיד להתגלות קבל עם ועדה ולהביא את הגאולה השלמה אל העולם. אמונתו זו נגזרה באופן בלתי נמנע מן ההיגיון הפנימי של התיאולוגיה המשיחית שירש מקודמיו בשרשרת אדמו"רי חב"ד, ושעליה הוסיף מעצמו; היא השתקפה בהתבטאויותיו והנחתה את החלטותיו ואת פעולותיו על כל צעד ושעל. כפי שניווכח, המתח המשיחי לא היה תוצר לוואי של הפריחה שידעה חב"ד תחת מנהיגותו של הרבי מליובאוויטש, אלא הדחף המניע שלה מלכתחילה – דחף שלא נגזר גם עם הסתלקותו מן העולם של האדם שסומן כמושיע.

משיח, כידוע, מופיע כהרף עין, אבל חזון משיחי ותודעה משיחית יש לבנות בקפדנות ולאורך זמן. כפי שהראה מנחם פרידמן, הציפייה החב"דית לביאתו הקרבה של המשיח החלה כבר בראשית המאה הקודמת, בימיו של האדמו"ר החמישי של החסידות, הרב שלום דובער שניאורסון (הרש"ב), בתגובה

להשכלה, לחילון ולציונות.¹⁰ ההתפתחויות הללו, שהטרידו כל כך את היהדות המסורתית, היו, לדידו של הרש"ב, "עקבתא דמשיחא", דהיינו חבלי משיח המקדימים את בוא הגאולה. אנשי ההשכלה, ההסתדרות הציונית והמזרחי, קבעו, הם כולם "אויבי ה'";¹¹ ואם בתקופה זו זוקף הסטרא אחרא את ראשו באמצעותם, הרי שעל חב"ד לשמש מגדלור הניצב מנגד ומאיר על ים החושך. הכרה זו, שהאנושות ניצבת על ספו של העידן המשיחי – עידן שבו עתידה חב"ד למלא תפקיד מכריע – הנחיל הרש"ב לבנו, רבי יוסף יצחק שניאורסון (הריי"צ), האדמו"ר השישי של חב"ד. כאשר ירש הריי"צ את אביו בראשות חב"ד בשנת 1920, ניצבו בפניו אתגרים קשים: היה עליו להתמודד עם רדיפות המשטר הסובייטי, עם הכיבוש הנאצי של אירופה ועם השואה, ולבסוף עם הקמת מדינת ישראל בידי הציונים החילונים. הוא נע ונד לאורכה ולרוחבה של אירופה, ולבסוף הוברח על ידי האמריקנים, בלחץ חסידי, לארצות-הברית.¹² כשהגיע לאמריקה בראשית שנות הארבעים, כבר היה לריי"צ מושג ברור מדוע פקדו האסונות הכבדים אותו ואת העם היהודי: הקב"ה, כך האמין, החליט להחריב את הגלות ולזרז תשובה המונית של היהודים לקראת הופעת המשיח. להבנתו, אחרי אסון עצום ובלתי נתפס כמו השואה, יכולה לבוא רק ישועה נסית ובלתי גיונית באותה מידה.¹³ "אנו נמצאים בימים האחרונים לפני הגאולה",¹⁴ הכריז; כל שנותר הוא רק "לצחצח את הכפתורים" של חליפת ימות המשיח.

בשנת 1950 נפטר הריי"צ לאחר מאבק במחלת הטרשת הנפוצה. האדם שתפס את מקומו, מנחם מנדל שניאורסון, היה בן ארבעים ושמונה באותה העת, וניחן לא רק בייחוס הנכון אלא גם באישיות מרשימה לכל הדעות. הוא נולד בדרום אוקראינה, בנו של הרב והמקובל לוי יצחק שניאורסון, שהיה בעצמו נינו של אדמו"ר חב"ד השלישי, "הצמח צדק". ב-1923 נפגש עם הריי"צ, שאותו יירש לימים, והלה אסף אותו אל בין תלמידיו הקרובים. ב-1928 הוא נשא לאישה את בתו של האדמו"ר, חיה מושקא, בוורשה. כאשר עברו השניים להתגורר בברלין החל הרב להשתתף, כשומע חופשי, בשיעורי מתמטיקה ופילוסופיה באוניברסיטה. לאחר עליית הנאצים לשלטון ב-1933 עקר רמ"ש עם רעייתו לפריז, שם השתלם בהנדסת חשמל בבית ספר לעבודות ציבוריות.¹⁵ עם כניסת הצבא הגרמני לצרפת נמלט שוב, הפעם לניו יורק. במשך זמן מה מילא מנחם מנדל תפקידים שונים בהנהגת חב"ד (ואף תרם למאמץ המלחמתי כעובד במספנות הצי האמריקני בברוקלין), אף שהעדיף לשמור על פרופיל צנוע יחסית ולא הרבה להופיע ולנאום בציבור.

"הכתרתו" של רממ"ש כאדמו"ר השביעי של חב"ד לא הייתה מובנת מאליה. גיסו, הרב שמריהו גור-ארי, שהיה נשוי לבתו הבכורה של הריי"צ, נחשב אף הוא מועמד ראוי לתפקיד. ועם זאת, בסופו של דבר נטתה הכף לטובתו, ובמלאת שנה למות קודמו קיבל על עצמו רשמית לעמוד בראש החסידות. על פי אחת הסברות, מחויבותו של רממ"ש לחזון המשיחי של חמיו תרמה במידה לא־מבוטלת לקידומו לעמדת ההנהגה.¹⁶ כך או כך, עד מהרה התברר שתפיסתו של הרבי מליובאוויטש את החזון הזה לא רק מרחיקת לכת יותר מזו של קודמיו, אלא גם פרסונלית מאוד.

רממ"ש לא הסתפק בטיפוח ציפיות משיחיות מעורפלות; הוא התווה תכנית-על קבלית-מטפיזית מפורטת לקידום תהליך הגאולה.¹⁷ כפי שמציין אלון דהן, חוקר חסידות חב"ד, השקפתו של הרבי הייתה "אפוקליפטית משיחית רדיקלית"; משיחותיו וממאמריו עלה בבירור "כי הוא רואה את ציר הזמן ההיסטורי הליניארי כרצף אירועים, בעיקר טראגיים, המקבלים את משמעותם רק ואך ורק כאשר הם משובצים במרחב נראטיבי שנוצר במסגרת שיטת 'דירה בתחתונים' [דהיינו הפיכת העולם הזה לאלוהי], כאשר התכלית המשיחית יוצקת לקטסטרופות ולאסונות, ובעיקר לשואה בהקשר זה, משמעות אופטימית".¹⁸ בכך המשיך רממ"ש את הקו אשר התווה הריי"צ, שהכריז כי הגאולה ממתינה ממש מעבר לפינה. מה שנותר לברר, אם כן, אינו את מועד הגעתו של המשיח, כי אם את זהותו; לא "מתי?" – אלא "מי?"

לשאלה זו עתיד היה רממ"ש לענות במרומז כבר בדרשת ההכתרה שנשא בעת שנכנס לנעליו של הריי"צ בשנת 1951. במובנים רבים, בטקסט זה מקופלת כל משנתו של הרבי.¹⁹ הדרשה, שנישאה ביום השנה למותו של הריי"צ, מכונה "באתי לגני".²⁰ היא מצטטת מדרש המבוסס על פסוק משיר השירים:

אמר ר' מנחם חתניה דר' אלעזר בר אבונה בשם ר' שמעון בר' יוסנה: באתי לגן אין כתיב כאן, אלא לגני, לגנוני, למקום שהיה עיקרי מתחלה, ועיקר שכינה לא בתחתונים הייתה, הדא הוא דכתיב: "וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן" (בראשית ג:ח).²¹

לפי פרשנות חז"ל, הפסוק המקראי מרמז על חזרתו של הקב"ה אל גנו, כלומר על איחודו של האל עם עולמו בגאולה. רממ"ש משתמש בטקסט זה כבנקודת מוצא להצגת השקפה תיאולוגית-היסטורית סדורה. לשיטתו, השכינה

נסתלקה מן העולם בשל חטאם של אדם וחוה, והמשיכה לגלות במעלה שבעת רקיעי השמים בגין מעלליהם של שישה חוטאים נוספים. היה צורך בשבעה צדיקים יהודים, שחיו בפרק הזמן שבין תקופת האבות לימי משה רבנו, כדי להוריד חזרה את השכינה אל העולם, וזו אכן התגלתה לנו בדמות התורה שניתנה בסיני. הפיוס בין הארצי לשמימי שהחל עם אברהם נשלם עם משה, שזכה לכבוד הזה "כי כל השביעין חביבין".²²

לנקודה האחרונה משמעות קריטית בתפיסה ההיסטורית של חב"ד. מן הכלל "כל השביעין חביבין", שקובע המדרש,²³ מסיק הרבי שאין כאן עניין של בחירה או של כישרון מיוחד ואף לא של חסד, אלא דפוס אלוהי קבוע, שבו מייעד האל את שליחו השביעי לחתום מפעל של גאולה שבו החל צדיק דגול לפני שישה דורות. רממ"ש מסביר ש"עיקר המעלה הוא זה שהוא שביעי, ומפני זה שהוא שביעי מצד זה הוא חביבותו, היינו שחביבותו אינו מצד עניין התלוי בבחירתו רצונו ועבודתו, כי אם בזה שהוא שביעי, שזה בא מצד התולדה... ולכן זכה משה שניתנה תורה על ידו".²⁴ פרשנות זו אינה מותירה מקום רב לרצון או למעשה אנושי; נדמה שהיא קוראת את ההיסטוריה של ההתערבות האלוהית באופן דטרמיניסטי לחלוטין.²⁵ לא היו אלה פעולותיו או מידותיו הטובות של משה שעשוהו זכאי לקבל את התורה מידי האל, אלא העובדה שהיה השביעי בשושלת של צדיקים.

אלא שבכך עדיין לא באה גאולה שלמה לעולם. זיו השכינה שהורדה ארצה עם התורה אינו בוחק בעוצמתו המקורית; הישועה המלאה מחייבת שהעולם יתמלא באור שקרן מן השכינה עוד לפני הצמצום האלוהי.²⁶ לשם כך נדרש סבב נוסף – ומאוחר בהרבה – של שבעה צדיקים, שישלימו את המלאכה שנמשכה אלפיים שנות תוהו ואלפיים שנות תורה. צדיקים אלה הם אדמו"רי חב"ד; וכפי שמתבקש מן הסכמה שמתווה הרבי מליובאוויטש – השביעי שבהם, הפותח את השער אל העידן המשיחי, מקביל למשה רבנו. הצדיק השביעי הזה, שבחלקו נפלה משימה נכבדה כל כך, הוא כמונן רבי מנחם מנדל שניאורסון עצמו.

בהמשך הדרשה מניח למעשה רממ"ש את היסודות למה שהוא רואה כשליחותו בקרב היהודים ובקרב אומות העולם בכלל. הוא מבהיר, בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, שדורנו הנוכחי הוא "הדור השביעי", שבימיו יבוא המשיח. קביעה זו נשענת על העובדה הפשוטה שהרבי הוא האדמו"ר השביעי של חב"ד.²⁷ לדברי רממ"ש, אין כאן מקום לטעות ואף לא לבחירה חופשית: "היות שזה אנחנו בדור השביעי הוא לא על פי בחירתנו ולא על ידי עבודתנו, ובכמה עניינים אפשר

שלא כפי רצוננו, מכל מקום הנה כל השביעין חביבין, שנמצאים אנו בעקבתא משיחא, בסיומא דעקבתא, והעבודה – לגמור המשכת השכינה²⁸. אבל תודעתו המשיחית של רממ"ש אינה נגזרת אך ורק מהיותו השביעי במניין אדמו"רי חב"ד. המיסטיקה החב"דית תופסת את מערך הספירות, המאצילות את האור האלוהי על העולם, כשלשלת של נקודות ציון הנמתחות על פני הזמן. היא גם מקבילה את הספירות הללו, בסדר יורד, למנהיגים חסידיים – החל בבעל שם טוב (הבעש"ט) וכלה בשבעת האדמו"רים של חב"ד. כפי שמסביר הרבי, ברוח תורה זו:

כל אחד מהרביים הוא "מאור", אלא שב"מאורות" גופא יש לכל רבי עניין מיוחד, בהתאם לדרגתו בספירות, כידוע שהבעש"ט הוא עתיק, המגיד הוא אריך, אדמו"ר הזקן חכמה, אדמו"ר האמצעי בינה וכו'. וכבוד קדושת מורי וחמי אדמו"ר ה"מאור" שבדורנו, כולל את כל ה"מאורות" – הבעש"ט, המגיד, אדמו"ר הזקן, אדמו"ר האמצעי, הצמח צדק, אדמו"ר מהר"ש²⁹ ואדמו"ר מורנו ורבנו הרש"ב נוחו עדן – כיוון שפועל כל העניינים שפעלו בשעתם.³⁰

על פי הדגם המטפיזי שמצייר הרבי מליובאוויטש, הבעש"ט מקביל ל"עתיק" והמגיד ממזריטש מקביל ל"אריך" – שניהם רבדים שונים של ספירת כתר. רבי שניאור זלמן מלאדי, "אדמו"ר הזקן", מייסד חסידות חב"ד, הוא ספירת חכמה, ובנו רבי דב בער, ה"אמצעי" – בינה. ההשתלשלות המיסטית נמשכת עד הריי"צ (שאותו מכנה הרבי "כבוד קדושת מורי וחמי אדוננו מורנו ורבנו"). היכן אפוא ממוקם הוא עצמו באילן האלוהי?
למסורת זו כמה גרסאות,³¹ אך מכולן עולה בבירור שאדמו"ר חב"ד האחרון מייצג את ספירת מלכות, המכילה, כמותו, את כל השפע השמימי הנובע ממעל.³² בכך הוא חותם את מסלול האור האלוהי אל הבריאה. ואמנם, בעשרות הזדמנויות הבהיר רממ"ש כי הוא רואה עצמו כהתגלמותה של ספירת מלכות. ברוח זו אמר, למשל, בשיחה שניהל בראש השנה תש"ן (1989):

ונעשה תיכף לתפילת מוסף דראש השנה, "תקע בשופר גדול לחירותנו", ובפרט על ידי תקיעת שופר של בני ישראל בראש השנה, כולל – התקיעה גדולה, שהתקוע תוקעה בכל כוחו ומאריך בה עד כמה שאפשרי, שזה נעשה ה"בכל מאודך" שהוא כלי ל"תקע בשופר גדול לחירותנו", החירות דכל בני ישראל, אנשים נשים וטף, בגאולה האמיתית והשלמה על ידי משיח צדקנו, הנשיא העשירי, שהוא בחינת יחידה הכללית, דכל בני ישראל, ועל ידו – מתגלית

יחידה שבנפש כל אחד ואחת מישראל, עד - גילוי עצם הנשמה, עד -
הגילוי דישראל וקוב"ה כולא חד [שישראל והקב"ה הם אחד].³³

הנשיא העשירי, המוזכר כאן, הוא "היחידה הכללית", כלומר הנשמה המכילה בתוכה את כל הנשמות של בני ישראל. הנשיא הזה אינו אלא רממ"ש, המעיד כאן בלי כחל ושרק על היותו המשיח - שעדיין לא נגלה אך עתיד להתגלות. ברי, אם כן, שמנקודת מבטו של הרבי, ההיסטוריה כולה מתנקזת בהכרח אל הרגע המכונן שבו מוטל עליו - החוליה האחרונה בשושלת צדיקים - לשמש מושיעה של האנושות. חשוב להדגיש: הגם שרכש השכלה מדעית, השקפת עולמו של רממ"ש נגזרה לחלוטין מן המטפיזיקה הקבלית.³⁴ מבעד לפריזמה המיסטית הזאת, עובדת היותו האדמו"ר השביעי במניין של חב"ד אינה עניין כרונולוגי גרידא, אלא התרחשות בעלת תוקף אלוהי - מאורע אסכטולוגי המציין את אחרית הימים. כשהוא מונחה על ידי תפיסה חדה וברורה של מהלך משיחי קבוע מראש, רממ"ש לא יכול היה שלא להרגיש כי עול הגאולה רובץ כולו על כתפיו; והוא היה נחוש בדעתו למלא את תפקידו היטב.

לנוכח הדטרמיניזם ההיסטורי המובהק של גישת רממ"ש, ניתן לכאורה לחשוב שמבקשי הגאולה עשויים להסתפק כעת בהמתנה פאסיבית לבואה; שהישועה מובטחת וכל שנדרש מהם, המצפים לה בכיליון עיניים, הוא שלא להערים קשיים מיותרים בדרכה. אלא שרושם זה מבוסס על אי-הבנה יסודית של התודעה המשיחית. כפי שכבר הראה מקס ובר, השקפות דטרמיניסטיות עשויות להוליד דווקא את האקטיביזם הנמרץ ביותר³⁵ - והדבר נכון שבעתים בכל הנוגע לתנועות משיחיות.³⁶ ואמנם, כך אירע בחב"ד, שהיקף פעילותה במהלך מחצית המאה האחרונה הוא חסר תקדים בהיסטוריה של הדת היהודית. אפילו מבקר חריף של החסידות, דוגמת הרב דוד ברגר, מודה בפה מלא:

אם נוציא מן הדיון את בר-כוכבא, שידיעותינו על אודותיו מועטות מאוד, לא הופיע מעולם מועמד משיחי רציני שהישגיו הגיעו לאלה של הרבי זצ"ל. כמעט כל השבחים שהמשיחיים מייחסים לו נכונים. הוא יצר ממלכה עולמית של עושי דברו, הפיץ את היהדות הדתית במקומות ריקים מכל תודעה יהודית, הפיח רוח חיים בחינוך הדתי, קירב מספר לא-מבוטל של יהודים חילונים לשמירת מצוות ועוד כהנה וכהנה.³⁷

חשוב להדגיש: מבחינת אנשי חב"ד, אין מדובר בהישגים מרשימים ותו לא, אלא באותות ברורים, אם לא בהוכחות של ממש, למשיחיותו של הרבי – ואפשר שלשם כך, בין היתר, נועדו מלכתחילה.³⁸ ההיסטוריה הדתית הלוא גדושה בדוגמאות של טוענים לנבחרות אשר יצאו מגדרם כדי לעמוד בקריטריונים למשיחות, שנקבעו בידי המסורות הדתיות שאליהן השתייכו. ישו, למשל, הורה לתלמידיו להביא לו אתון כאשר ביקש לעלות לירושלים, "וכל זאת הייתה למלאת מה שנאמר ביד הנביא לאמר: אמרו לבת ציון הנה מלכך יבוא לך עני ורכב על חמור ועל עיר בן אתנות".³⁹ ושלמה מולכו, המקובל בן המאה השש-עשרה שככל הנראה ייעד לעצמו את תפקיד הגואל, ישב כחודש בשערי רומי, בין המצורעים והמנודים למיניהם, כפי שאמנם אמור המשיח לעשות על פי מדרש תלמודי.⁴⁰

מי שמחפש מרשם יהודי מפורט לזיהויו של המשיח לא יתקשה למצוא אותו: הוא מופיע במשונה חורה לרמב"ם.⁴¹ ואמנם, בסוף הפרק העוסק בהלכות מלכים מונה הרמב"ם סדרה של תנאים ברורים שעל פיהם ניתן לוודא כי אדם מסוים נועד למלא תפקיד נאצל זה:

אם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבועל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, ויילחם מלחמות ה', הרי זה בחזקת שהוא משיח: אם עשה והצלית, וניצח כל האומות שסביביו, ובנה מקדש במקומו, וקיבץ נדחי ישראל, הרי זה משיח בוודאי [ויתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד].⁴²

לטקסט זה נודעת חשיבות עצומה עבור חב"ד. התנאים שמונה הרמב"ם מוזכרים שוב ושוב בשיחותיו של רממ"ש⁴³ ובפרסומים שהוציאה החסידות לפני פטירתו⁴⁴ ולאחריה.⁴⁵ לא תהא זו הגזמה לטעון שרממ"ש נקט מאמצים מיוחדים ומודעים להתאים את מפעליו ל"הוראות" משונה חורה, בהנחה שבאופן זה יממש את ייעודו ויכיחו קבל עם ועולם; אפשר להתרשם שהקריטריונים של הרמב"ם סיפקו לו תכנית עבודה, שאחריה עקב בדקדקנות.

תיאור המשיח כ"מלך מבית דוד", לדוגמה, אינו מציב בעיה מיוחדת בפני חב"ד. רממ"ש הרי נחשב נצר לבית דוד,⁴⁶ וחסידי ראו בו את "נשיא הדור", כלומר את מנהיגם של כל ישראל, ובתור שכזה מעין "מלך" בזמנו.⁴⁷ לדידם, אף שיש בנמצא חצרות חסידיות וצדיקים לרוב, האדמו"ר של חב"ד נישא מעל כולם, משום שתנועתו היא הנוצרת האמיתית של מורשת הבעש"ט ועל כן היא

הדגם האידיאלי ליהדות כולה.⁴⁸ דימוי עצמי מרומם זה ניכר, בין היתר, ביחס האדנותי שהפגין הרבי כלפי מנהיגים אחרים: הוא לא הסכים, למשל, לבקרם, היא מעמדם בכיר ככל שיהיה; מי שרצה להיוועד עמו צריך היה לעלות אליו לרגל.⁴⁹

תנאי נוסף שציין הרמב"ם – שהמשיח "יכוף כל ישראל לילך בה [בדרך התורה] ולחזק בדה" – מתקשר לאחד מתחומי הפעילות הבולטים ביותר של חב"ד, הלוא הוא מפעל ה"שליחים" העצום שהנהיג הרבי מליובאוויטש. מאחר שרממ"ש ראה עצמו כמי שעומד בראש עם ישראל ואחראי לתקנתו, הוא שיגר את חסידי לקצוות העולם, הטיל עליהם להגיע אל כל יהודי באשר הוא – מצוידים בארוחות כשרות, בתפילין, בספרי תניא ובמוטיבציה מיסיונרית בלתי נדלית – ולהפיץ את בשורתה של חב"ד ברבים. החב"דניקים נדרשו לגלות מסירות נפש, ובה בעת להתבטל לחלוטין בפני רבם, כדי להפוך לכלים שלתוכם תחדור מהותו. באופן זה הגיע לכאורה הרבי עצמו לכל מקום וכיסה את פני העולם.

אותו היגיון עומד גם בשורש יזמה נוספת של הרבי – "מבצעי המצוות", שבמסגרתם פשטו חסידי חב"ד על מרכזי ערים בארץ ובעולם בניסיון להניע יהודים רבים ככל האפשר לאמץ חלקים כאלה ואחרים מאורח החיים הדתי. בעשורים הראשונים לכהונתו התמקד רממ"ש בקידום מצוות הקשורות בחגי ישראל. בהנחייתו החלו שליחי חב"ד לערוך סדרי פסח רבי-משתתפים – בעיקר למטיילים ישראלים – במקומות כמו תאילנד או נפאל. מקומם של חגים אחרים לא נפקד אף הוא, ובסוכות היה הרבי משגר את חסידיו כדי לזכות יהודים בקיום מצוות נטילת לולב. בסוף שנות השישים החליט רממ"ש שלא די במה שנעשה עד כה, ושעל תנועתו לקדם גם מצוות של יומיום ומפעלי חינוך שונים. בהוראתו התייצבו שליחי חב"ד מאחורי דוכני הנחת תפילין לרוב והחלו להזמין את קהל ישראל לקיים מצווה זו, להדליק נרות שבת וללמוד עמם תורה.⁵⁰ למותר לציין שזו גישה ייחודית, בלשון המעטה, במגזר החרדי, ואין פלא שהיא ספגה גינויים קשים מצד נציגיו.⁵¹ מנגד, היא גם הניעה מגמה נרחבת של חזרה בתשובה, שהרחיבה מאוד את שורותיה של חב"ד.⁵² אין ספק שרגש צרוף של אהבת ישראל עמד ביסוד החלטתו של רממ"ש ליזום מפעל ענקים זה – אבל בצדו גם הנכונות והרצון לפעול כפי שאמור המשיח לפעול.

ואולם, כדי להיחשב למשיח, על פי הקריטריונים שקבע הרמב"ם, היה על הרבי גם להילחם את "מלחמות ה'". הרמב"ם, שסבר כנראה כי המשיח יהיה "מלך" או ריבון פוליטי לכל דבר, התכוון מן הסתם למלחמות במונן הפשוט של

המילה. חב"ד, על כל פנים, העניקה למושג זה פרשנות מרוככת יותר, וזיהתה אותו עם הפעילות המיסיונרית ההמונית שעליה הורה הרבי. אפשר להבין אפוא מדוע דאג רמ"ש לעטר את יזמותיה של תנועתו בטרמינולוגיה צבאית למהדריין: שליחיו שוגרו ל"מבצעים"; המשאיות שבהן היו נוסעים נקראו "טנקי מצוות"; והמאמץ כולו זכה לשם "מלחמת תנופה". הרטוריקה המיליטנטית הגיעה לשיאה בפעילותה של חב"ד בקרב ילדים: לתנועת הנוער שהקים עבורם הרבי ב-1980 הוא קרא "צבאות השם". במסגרת התנועה, גילמו הילדים למעשה חיילים ממושמעים, החמושים ב"כלי הנשק" של המצוות.⁵³ אותו "צבא אדיר" של ילדים, האמינו חסידיו של הרבי, "יכניע את יצר הרע, ויבערו כליל מן העולם. צבא זה ינצח לחלוטין את ה'סטרא אחרא' המעכבים את ביאת מלך המשיח וגאולת ישראל".⁵⁴ ילדי חב"ד נהגו לשיר במהלך כינוסי התנועה: "מי אנחנו? צבאות השם! / ומה מטרתנו? להילחם! / במי? במה? ביצר הרע! / את מה נקרב? את הגאולה!"

שימוש בשפה כזו שיווה הילה צבאית לפעולותיה של חב"ד, וחיזק אולי את תחושתם של חסידיה כי הרבי מקיים הלכה למעשה את הדרישה להילחם את "מלחמות ה'".⁵⁵ ואולם, כמתחייב ממשנה חורה, העובדה שנשא בעול המשיחות תבעה מרמ"ש גם "לנצח" את כל האומות הסובבות. לשם כך היה צורך ביזמה נוספת, חסרת תקדים בתולדות היהדות ובעלת משמעות משיחית מרחיקת לכת: "מבצע שבע מצוות בני נוח".

המבצע החל בשנת 1983,⁵⁶ כאשר הרבי הורה לשליחיו להשפיע על לא-יהודים לקיים את שבע מצוות בני נוח. עם המצוות האלה, האמורות לחול על כל בני האדם, נמנים האיסורים על עבודה זרה, על גידוף האל, על גילוי עריות, על גזל, על רצח ועל אכילת איבר של יצור חי, והדרישה להקים מערכת של דין צדק.⁵⁷ לטענת רמ"ש, אם עד תקופתנו לא יכולים היו היהודים לנסות לשכנע את שכניהם לקיים את מצוות בני נוח מחשש שמאמצים כאלה יעוררו כלפיהם כעס, הרי שבזמננו לא זו בלבד שהדבר ייתכן, אלא שהוא עשוי אף להעלות את קרנם של ישראל בעולם.⁵⁸ עצם העובדה שפעילות יהודית מיסיונרית כבר אינה בלתי אפשרית, שניתן לעסוק בה ללא חשש, התפרשה על ידי הרבי כאיתות משיחי. מנקודת מבטו, שאותה הנחיל לפעיליו, קיומן של מצוות בני נוח בידי אומות העולם משמעה הכרה במלכותו של הקב"ה, וממילא בשליחו-משיחו. זהו "ניצחון" שלם על האומות הללו – המזרז, אם לא מביא ממש, את הגאולה.⁵⁹

אפשר שה"ניצחון" הגדול ביותר שנחלה חב"ד בהקשר זה הוא החלטת הקונגרס האמריקני ב-1978 להכריז על י"א בניסן, יום הולדתו של הרבי מליובאוויטש, כ"יום החינוך והשיתוף" – הישג מדהים באמת ובתמים, המעיד על כוח השפעתו העצום של הרבי. בנוסח ההצעה שהגיש הקונגרס לאשרור הנשיא דאז, ג'ימי קרטר, מוזכרות שבע מצוות בני נוח כדגם היולי לעקרונות המוסריים שעליהם נשענת הציוויליזציה האנושית. אין זה פלא שחסידי חב"ד ראו במחווה יוצאת דופן זו את התגשמות קביעתו של הרמב"ם כי המשיח "יתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד".⁶⁰

באורח דומה, פתיחת שעריו הנעולים של הגוש הסובייטי וההגירה רחבת ההיקף של היהודים אל מחוצה לו נתפסה בעיני אנשי חב"ד כהתממשות הדרישה ל"קבוצת נדחי ישראל", התרחשות שהם זוקפים לזכותו של הרבי, אשר היה פעיל מאוד במאבק הציבורי למען יהדות בריית-המועצות. מעניין לציין שרממ"ש לא קרא דווקא להעלאתם של אותם יהודים לארץ ישראל, אלא רק לחילוצם מאחיזתו של הקומוניזם האתאיסטי, המאלץ אותם להכחיש את זהותם הדתית ולהסתירה. הרבי אף ביקר בחריפות בשיחותיו את ממשלת ישראל, שהקנתה למאבק אופי ציוני, ובכך עיכבה, לטענתו, את שחרורה של "יהדות הדממה". ארצות-הברית, לעומת זאת, נקראה בפיו, בהקשר זה ובהקשרים אחרים, "מלכות של חסד".⁶¹

תחזיתו של הרמב"ם כי המשיח יבנה "מקדש במקומו" מציבה לכאורה רף בלתי אפשרי עבור אלה המאמינים במשיחותו של רממ"ש, שהרי ברור כי הרבי מעולם לא הקים מחדש את בית המקדש. והנה, גם בנקודה זו הציעה חב"ד פרשנות מקורית, בלשון המעטה, לטקסט. פרשנות זו הופיעה בקונטרס שהוציאה חב"ד בסוף 1991, תחת הכותרת מקדש מעט זה בית רבינו שבבבל.⁶² הרבי מצוטט שם כאומר שכיוון שגלתה השכינה מעם ישראל, הרי שהיא שוכנת בבית "נשיא הדור", שאינו אלא "המקדש מעט העיקרי שנותן הקב"ה לישראל בזמן הגלות תמורת המקדש הגדול שבירושלים".⁶³ במילים אחרות, ביתו של רממ"ש ברחוב איסטרן פרקווי 770 בברוקלין, ששימש גם כבית המדרש וכבית הכנסת שלו, מחליף באופן זמני את בית המקדש. "גילוי [השכינה] באותו מקום "נענה יחד מגילוי השכינה שבשאר בתי כנסיות ובתי מדרשות", שכן זהו "מקום מיוחד (אחד יחיד ומיוחד) שהוא תמורת המקדש בירושלים... שבו עיקר השראת וגילוי השכינה".⁶⁴ הרבי ממשיך ומסביר שעם בוא הגאולה "תחזור גילוי השכינה לירושלים ולא תישאר שם במקום שגלו ישראל כבר... כיוון שה'מקדש

מעט' ייעקר ממקום זה וייקבע בארץ ישראל, במקדש הגדול בירושלים".⁶⁵ וכאן מגיע רממ"ש אל הרמב"ם:

ואולי יש לומר, שמרומז בלשון הרמב"ם (בהלכות המלך המשיח) 'ובנה מקדש במקומו' – דלכאורה: מהו הצורך להשמיענו כאן שבנין המקדש הוא במקומו? ולאידך, למה אינו מפרש המקום, 'ובנה מקדש בירושלים'? – שבמקומו רומז גם על מקומו של מלך המשיח בזמן הגלות... היינו שבהיותו בגלות (ששם יושב⁶⁶ וממתין ומצפה לגאול את בני ישראל ושכינה עמהם מהגלות) בונה מלך המשיח מקדש (מעט) שהוא מעין ודוגמת המקדש שבירושלים.⁶⁷

הטענה ברורה למדי: ביתו של "נשיא הדור" בגולה, המשמש גם משכן לשכינה, הוא בעצם מקדש המעט שאותו בונה המשיח בעודו בגלות. ואם הדברים עדיין אינם ברורים דיים, חוזר הרבי ומודיע כי "רבינו", נשיא הדור, הוא גם המשיח (גואלן של ישראל) שבדור, כמו משה רבינו, וכי "בית רבינו שבבבל" בדורנו זה – ביתו (בית הכנסת ובית המדרש) של כבוד קדושת מורי וחמי אדמו"ר נשיא דורנו.⁶⁸ ולמי שעוד נותר בו ספק קל שבקלים באיזה בית – ובאיזה נשיא – מדובר, מבאר הרבי ואומר ש"בית (רבינו)" – מספרו שבע מאות ושבעים.⁶⁹ ואכן, כך הובנו הדברים גם בקרב חסידי חב"ד. דוד ברגר מביא בספרו מכתב מאת הרב שמואל בוטמן, מבכירי התנועה, שחתם בתואר "יושב ראש המבצע הבינלאומי להבאת המשיח"; במכתב, שפורסם ב-*Jewish Action*, כתב העת הרשמי של איגוד הקהילות היהודיות-אורתודוקסיות באמריקה, נכתב ש"דרישת הרמב"ם שהמשיח יבנה מקדש 'במקומו' מכוונת, על כל פנים בשלב הראשון שלה, למקומו של המשיח עצמו. אי לכך, שיפוצים שנעשו ב-770 איסטון פרקווי מילאו את הדרישה הזאת".⁷⁰

משקיפים מן החוץ עשויים לתמוה לנוכח הקריאה ה"יצירתית" משהו של רממ"ש וחסידיו בקטע המפורסם במשנה חורה, אולם מנקודת מבטה של חב"ד ושל העומד בראשה, אין מקום לספק: התנאים שהציב הרמב"ם לזיהויו של המשיח התקיימו במלואם בדמותו ובפועלו של הרבי מליובאוויטש. המשיח כבר כאן – והוא חי בניו יורק.

על אף העדויות שהבאנו לעיל, המלמדות עד כמה הייתה חב"ד מוכנה ומזומנה, מבחינה תיאולוגית ומעשית, לגילוי הפומבי של מנהיגה כמושיע המיוחל, יהיה ודאי מי שלא ימהר להשתכנע כי הרבי עצמו אכן האמין בלב שלם במשיחיותו. ככלות הכל, אם ידרוש מאן דהוא עדות מוקלטת או כתובה להצהרה מפורשת כזאת מפי רממ"ש, ספק אם ניתן יהא לספקה לו.⁷¹ אלא שדרישה כזאת אינה מתחשבת בדינמיקה התקשורתית הייחודית שמפתחות קבוצות דוגמת החצר החסידית. אגודות סגורות וכתות למיניהן, ובעיקר אלה המושתתות על מצע דתי בעל ממדים אוטוריניים, מפתחות עם הזמן הווי ייחודי וקודים אידיוסינקרטיים של העברת מסרים. במסגרות מעין אלה, חברי הקבוצה מבינים היטב מה פירושם של פרט קטן, מילה נוספת או מילה חסרה, מחווה גופנית מסוימת, קישוט או צבע – בעוד שהמתבונן מבחוץ לא יבחין בשום דבר הראוי לתשומת לב. אותם חברים יהיו רגישים במיוחד לאיתותים שמעביר להם מנהיגם – אפילו אם משמעותם של הסימנים הללו מעולם לא נקבעה רשמית בכתב או בעל פה. אדרבה: אמירה ברורה עלולה רק לגרוע מרוממותו של הסוד הנרמז. חב"ד אינה יוצאת דופן בהקשר זה: הרבי מליובאוויטש מעולם לא צריך היה להכריז על משיחיותו באוזני חסידיו. הללו היו כה דרוכים, כה נכונים להאמין, שדי היה בכך שיניע את זווית פיו פעם אחת בשבריר חיוך למשמע המילה "משיח" כדי להפיח בהם התלהבות עצומה ולשגר אותם למסע של פעלתנות מיסיונרית נמרצת.

אלא שהרבי לא הסתפק בהנעת זווית פיו; הוא עשה הרבה יותר מכך. הוא עודד את אנשיו לקרוא לו "משיח" בנוכחותו, הן לפני שלקה בשבץ והן לאחר מכן. די אם נציין בהקשר זה מקרה בולט אחד: בחג השבועות תשנ"א (1991) הביא הרב דוד נחשון (הנושא עד היום בתואר "מנכ"ל נידות חב"ד") בקבוק יין אל ההתוועדות (כך מכונה בחב"ד התכנסות של החסידים בנוכחות האדמו"ר) והכריז, לנגד עיניו של הרבי, כי את הבקבוק יפתחו וישתו "בהתוועדות בשבת הבאה עם משיח צדקנו בבית המקדש בירושלים", תוך שהוא טורח להבהיר שכעת כבר ידוע וברור שאותו משיח הוא הרבי, ושעל כולו לקבל את מלכותו. לאחר מכן פרץ בקריאות "יחי אדוננו", והקהל כולו הצטרף אליו. כל העת חיך הרבי והמריץ את הקריאות בנופפו בידיו.⁷²

רממ"ש עצמו פיזר בדבריו רמזים שונים לזהותו המשיחית, שחלקם הוזכרו לעיל. בין היתר, הוא הרבה להשתמש במילה "ממש" – נוהג שאדם מחוץ למעגלים הפנימיים של חב"ד יתקשה לפענח. כך, לדוגמה, הצהיר במעמד

סיום כתיבת ספר התורה "לקבלת משיח צדקנו" בי' בשבט תש"ל (17 בינואר 1970):

והנה במעשה הרי כבר סיימנו את ספר התורה, שכבוד קדושת מורי וחמי אדמו"ר [הרי"צ] קרא לו ספר תורה של משיח, ואינו רק מחוסר זמן, ובקרוב ממש נזכה לביאת משיח צדקנו... בקרוב ממש, שכל אחד ואחד ישלים את עניינו... שעם ספר תורה זה נצא לקבל פני משיח צדקנו... בקרוב ממש.⁷³

בקודים הפנימיים של התנועה נודעה למילה "ממש" משמעויות נוספות על זו הברורה והפשוטה: האותיות ממ"ש הן ראשי תיבות של הצירוף "משיח מנחם שמו" וגם של שם הרבי – מנחם מנדל שניאורסון.⁷⁴ לפיכך, כאשר דיבר רממ"ש על בואו של המשיח "בקרוב ממש", הוא רמז לרבות חסידיו כי מדובר למעשה בו עצמו. עדות כתובה למורכבות הסמנטית הזאת ניתן לקרוא במקבץ ההחזוועדויות משנת תשנ"ב, שבו הדגיש הרבי "שהגאולה האמיתית והשלמה על ידי משיח צדקנו תבוא בפועל ממש, תיכף ומיד ממש... כן תהיה לנו בפועל ממש, ותיכף ומיד ממש, עם כל הפירושים שב'מיד' (כולל גם הראשי תיבות דכללות הדורות משה ישראל [הבעש"ט] דוד [מלכא משיחא])⁷⁵ וכל הפירושים שב'ממש', ולכל לראש מיד ממש כפשוטו, ממש ממש ממש".⁷⁶ הרבי אומר כאן בבירור כי יש לקרוא ולהבין את המילה "ממש" על פי כל פירושה האפשריים – והבולט שבהם הרי מכוון אליו.

רמז נוסף לאמונתו של הרבי בייעודו המשיחי מצוי באזכורו התכופים את חמיו והאדמו"ר השישי של חב"ד, הרי"צ. בחלק מן המקרים רממ"ש אכן דיבר על קודמו בתפקיד, אך לעתים, כאשר הזכיר את שמו, התכוון בכלל לעצמו – קוד פנימי שהיה אף הוא ידוע היטב לחסידיו.⁷⁷ זוהי נקודה חשובה, מאחר שפעמים רבות טען הרבי שהרי"צ הוא המשיח. בשנת 1990 הוא הצהיר, למשל, ש"על פי הודעת כבוד קדושת מורי וחמי אדמו"ר נשיא דורנו, משיח שבדורנו, שכבר נסתיימו ונשלמו כל ענייני העבודה ועומדים מוכנים לקבלת פני משיח צדקנו, הרי, בימינו אלו... נתבטלו כל המניעות והעיכובים וכו', וכיוון שכן, ישנה (לא רק המציאות דמשיח, אלא) גם ההתנגדות דמשיח, ועכשיו צריכים רק לקבל פני משיח צדקנו בפועל ממש!"⁷⁸ רממ"ש קובע אפוא שתי עובדות: שחמיו הוא "משיח שבדורנו", ושמשיח זה התגלה לעיני כל. מאחר ששתי הקביעות הללו אינו מתיישבות זו עם זו – הרי"צ הרי נפטר בשנת 1950 – ברי שהרבי מתייחס למעשה לעצמו.

בספרו השביעי מביא יצחק קראוס ציטוט דומה נוסף מפי הרבי. הוא מספר שרמ"ש הגיב בהתלהבות לפסגה הבינלאומית לפירוק נשק גרעיני, שנערכה בקמפ דייוויד ב-1 בפברואר 1992 בהשתתפות נשיא ארצות-הברית ג'ורג' בוש (האב) ונשיא רוסיה בוריס ילצין. הרבי ראה בפסגה תוצאה ישירה של "פעולות שהפצת התורה והיהדות, צדק ויושר, בכל העולם, שנעשו ונעשים על ידי נשיא דורנו, משיח שבדור".⁷⁹ קראוס מציין שהרבי, כדרכו, "מייחס את פעילותו לחותנו הריי"צ".⁸⁰ אלא שהדרך הפשוטה ביותר לפרש את הדברים היא להבין שרמ"ש זוקף את ההישג לזכותו, תוך שהוא משתמש במטונימיה השגורה בפי בהקשרים כאלה. באותה שיחה שמצטט קראוס הוסיף הרבי והטעים:

כיוון שנמצאים ב"זמן שיא"... של ביאת משיח צדקנו, "הנה זה (מלך המשיח) בא", רואים כבר (מעין ו)התחלת פעולתו של מלך המשיח על העמים, "ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים; וכתתו חרבותם לאתים וגו'" – על ידי זה שהקב"ה נותן בלב המלכים דאומות העולם ("לב מלכים ושרים ביד ה'") להחליט ולהכריז יחדיו על דבר המעמד ומצב ד"וכתתו חרבותם לאתים". וזהו הטעם שהחלטה והכרזה זו הייתה בזמן זה דווקא – בגלל שייכותו המיוחדת לגאולה האמיתית והשלמה על ידי משיח צדקנו בפועל ממש.⁸¹

אם מבינים מה עומד מאחורי הטרמינולוגיה המיוחדת של הרבי, המסר שבהצהרה ברור מאוד. רמ"ש אף מייחס את ההתרחשויות המשיחיות המתחוללות, לדבריו, בזמנו, לפסק הלכה שעליו חתמו עשרות רבנים בשבועות תשנ"א (19 במאי 1991), ובו נדרש מהאל להביא את הגאולה, אגב קביעה מפורשת שהרבי מליובאוויטש הוא משיחו.⁸² אלון דהן מדגיש שרמ"ש עצמו "שלח שלוחים שיקריאו את פסק ההלכה הזה על ציוני אדמו"רי חב"ד ברוסיה, והוא עצמו הקריא את הפסק על ציון הריי"צ, כך שקשה להניח שנשמט מעיניו 'הפרט השולי' הזה ששמו מתנוסס על הדף כמועמד הראוי ביותר לשמש משיח".⁸³

אותו פסק הלכה נחתם אחרי אחד הרגעים הקשים בחייו של הרבי מליובאוויטש. כפי שראינו, רמ"ש חי מתוך תודעה אסכטולוגית אינטנסיבית ביותר: הוא הרגיש שהוא עתיד להתגלות כמלך המשיח ולהביא גאולה לעולם, אך המתין לאות שיעניק לו גושפנקה אלוהית לעיני כל. הוא חש שהדבר עשוי להתרחש בכל רגע: הרבי הדגיש חזור והדגש בשיחותיו שיתכן כי דרוש רק עוד מעשה יחיד, רק עוד נגיעה הלכתית אחת ביהודי אחד כדי שהאנושות תחצה

סוף סוף את המפתן אל העידן המשיחי.⁸⁴ דימוי נאה למצב כזה של דריכות משיחית נותן הפובליציסט הדתי-לאומי נדב שנרב: התחושה, הוא כותב, היא שהמקדחה נתקעה סנטימטר מעל מאגר הנפט, וש"אם רק נצליח לפרוץ אותו נזכה לפריצת כל הטוב והיקר שגנוז בעצמותו של כלל ישראל".⁸⁵ ברי אפוא שהאמונה כי הישועה ממשמשת ובאה לא רק משמרת את המתח המשיחי, אלא טוענת ומגבירה אותו בהתמדה. המאמינים מייחלים לכך שפעולתם הבאה היא שתביא את המשיח, אך הפורקן הגאולתי המצופה והמובטח מתמהמה, ולמרבה התסכול לעולם אינו מגיע. נפשותיהם של המצפים, הנתונות במתח תמידי לקראת בוא המשיח, מאיימות לפקוע, אך הם לא יעזו לזנוח את החלום מחשש שרגע אחרי שיעשו כן אכן יתגלה הגואל ברבים והם יאבדו את המקום השמור להם בשורות הראשונות של בית המדרש השמימי.

עבור רמ"ש מדובר היה במאבק בעל אופי אישי ביותר, שגרר עמו מצוקה נפשית לא-מבוטלת: לא פעם במהלך שיחותיו היה הרבי מתפרץ ובוכה כאשר היה מדבר על הגאולה הקרובה. השיא היה בדרשה בלתי מתוכננת שנשא בפני חסידיו בכ"ח בניסן תשנ"א (12 באפריל 1991). אחרי פתיחה רגועה יחסית, שבה דיבר על ניסן כעל חודש הגאולה, החל רמ"ש לפתע לזעוק:

ועל פי האמור לעיל על דבר הדגשת עניין הגאולה (במיוחד) בזמן הזה – מתעוררת תמיהה הכי גדולה: הייתכן שמבלי הבט על כל העניינים – עדיין לא פעלו ביאח משיח צדקנו בפועל ממש?!... דבר שאינו מובן כלל וכלל!

ותמיהה נוספת – שמתאספים עשרה (וכמה וכמה עשיריות) מישראל ביחד, ובזמן זכאי בנוגע להגאולה, ואף על פי כן, אינם מרעישים לפעול ביאת המשיח תיכף ומיד, ולא מופרך אצלם, רחמנא ליצלן, שמשיח לא יבוא בלילה זה, וגם מחר לא יבוא משיח צדקנו, וגם מחרתיים לא יבוא משיח צדקנו, רחמנא ליצלן!!!

גם כשצועקים "עד מתי" – הרי זה מפני הציווי וכולי, ואילו היו מתכוונים ומבקשים וצועקים באמת, בוודאי ובוודאי שמשח כבר היה בא!

מה עוד יכולני לעשות כדי שכל בני ישראל ירעישו ויצעקו באמת ויפעלו להביא את המשיח בפועל, לאחרי שכל מה שנעשה עד עתה לא הואיל, והראיה, שנמצאים עדיין בגלות, ועוד ועיקר – בגלות פנימי בענייני עבודת השם.

הדבר היחיד שיכולני לעשות – למסור העניין אליכם: עשו כל אשר ביכולתכם – עניינים שהם באופן דאורות דתוהו, אבל, בכלים דתיקון – להביא בפועל את משיח צדקנו תיכף ומיד ממש!

ויהי רצון שסוף כל סוף ימצאו עשרה מישראל ש"יתעקשו" שהם מוכרחים לפעול אצל הקדוש ברוך הוא, ובוודאי שיפעלו אצל הקדוש ברוך הוא – כמו שנאמר "כי עם קשה ערף הוא (למעליותא, ולכן) וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו" – להביא בפועל את הגאולה האמיתית והשלמה תיכף ומיד ממש. וכדי למהר ולזרז עוד יותר על ידי הפעולה שלי – אוסיף ואתן לכל אחד ואחד מכם שליחות מצווה ליתן לצדקה,⁸⁶ ו"גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה".

ואני את שלי עשיתי, ומכאן ולהבא תעשו אתם כל אשר ביכולתכם.⁸⁷

הרושם הראשוני שהותירו דבריו של הרבי בקרב הקהל היה של הודאה בכישלון.⁸⁸ נדמה היה שרממ"ש מכיר בכך שלא עלה בידו להביא את הישועה המובטחת והחליט למסור את המשימה הזאת לחסידיו, אולי לדורות הבאים, בתקווה שיצליחו היכן שהוא כשל. לכאורה, היה זה רגע נדיר של התפכחות מן הציפיות המשיחיות, או לפחות של פקפוק באפשרות התממשותן. ברם, כפי שקורה לא אחת בתנועות משיחיות, התרחקותה של המטרה הנכספת לא המעיטה במאומה מהלהט ומהמוטיבציה; ההפך הוא הנכון. אחרי ההלם הראשוני פתחו חסידי חב"ד בסדרה של פעולות נמרצות שאמורות היו להביא לאלתר את הגאולה, והיומרנית שבהן הייתה הוצאתו של אותו פסק הלכה שדובר בו לעיל.

אלא שפחות משנה לאחר מכן, ב-2 במרס 1992, לקה רממ"ש בשבץ.⁸⁹ הוא נותר בחיים, אולם האירוע המוחי נטל ממנו את היכולת להשתמש ברגליו, בידו הימנית, והנורא מכל מבחינתו – בקולו. האסון לא שבר את רוחם של חסידיו, שסברו, רובם ככולם, כי האל מעמיד במבחן את אמונתם וכי הישועה בכל זאת קרובה מתמיד.⁹⁰ אלא שהגרוע ביותר ציפה להם בהמשך: אור ליום ג' בתמוז תשנ"ד (12 ביוני 1994) נפטר הרבי. גם הפעם מיהרו בחב"ד לקבוע שאין זה אלא "ניסיון" אחרון לפני הגאולה.⁹¹

עד היום תופסים חסידי חב"ד את מותו של רממ"ש כ"הסתר פנים". על מצבו המדויק של הרבי נטושות מחלוקות בתוך התנועה: רוב החסידים סבורים כי הרבי מצוי ב"העלם גמור", כלומר כי הוא מתקיים, לעת עתה, בהוויה אחרת ונסתרת ("כלבנה שמתכסה" הוא הביטוי השגור בהקשר זה, וניתן להבין ממנו שגם האדמו"ר, בדומה לירח, יתגלה שוב בשלמותו). דעת מיעוט גורסת שרממ"ש עוד מסתובב בינינו; ויש מי שיהא מוכן להישבע כי הבחין

בו בהזדמנות כזו או אחרת.⁹² כך או כך, כל מי שמאמין במשיחיותו של הרבי מליובאוויטש יתקשש כי האדמו"ר הנערץ לא הלך לעולמו בג' בתמוז תשנ"ד – שמתו היה, בעצם, רק "מראית עין".⁹³ הטעם להתעקשות הזאת נעוץ לא רק ברעיון שהמשיח אמור לחיות לנצח⁹⁴ – רעיון שהרבי חזר ואישש בשיחותיו – אלא גם ברצונם של החסידים לבדל את עצמם מן האמונה הנוצרית במותו ובתחייתו של המושיע.⁹⁵

ובכל זאת, לנוכח הבטחתו של הרבי להביא את הגאולה במהרה, מתקשה התיאולוגיה החב"דית לנמק הסתר פנים ממושך כל כך. מקצת מן מהחסידים מודים בכך בפה מלא: "מעת הכרזה זו [של הרבי מכ"ב בשבט תשנ"ב, שבה הוא מסביר שלמעשה כל ההכנות תמו ויש רק לקבל את פני המשיח⁹⁶] על סיום עבודת הגלות, הופך עיכוב הגאולה בכל רגע שעבר מאז ועד עתה לעובדה מפליאה ביותר שאין אנו יודעים עליה כל סיבה או ביאור והסבר. זהו דבר שאינו מובן כלל!"⁹⁷ ואף על פי שמתמהמה, ממשיכים רבים לחכות לו, שיבוא.⁹⁸

סיפורו האישי של הרבי מליובאוויטש, ואולי סיפורה של חסידות חב"ד בכללה, הוא במובנים רבים דרמה טראגית. כפי שנוכחנו, הראיות מעידות כי רמ"ש סבר באמת ובתמים שהוא נועד למשיחות – שהוא, בלשון המסורת, "בחזקת משיח"⁹⁹. האמונה הזאת נגזרה מהשקפת העולם של הרבי כי דורנו הוא דור הגאולה, וכי עליו – האדמו"ר השביעי, הנבחר, של חב"ד, להוביל את ההתרחשות הנסית הזאת. הרבי מליובאוויטש וחסידיו עשו כל שלאל ידם כדי להגשים את הציפיות המשיחיות, ורשמו לזכותם הישגים מרשימים על פי כל קנה מידה. אלא שלמרות המאמצים הכבירים הללו, רמ"ש לא קיבל מן האל את האות המקווה, שאמור היה לגלותו לעולם כולו כמלך המשיח שלו ייחל העם היהודי זה מאות רבות בשנים. הוא לא הרהיב עוז לעשות את הצעד הזה בעצמו. הוא לא עלה לארץ ישראל ולא ציווה על תלמידיו לעשות כן. הוא בכה, זעק, חיכה לסימן, אך לאסונו – לקה בשבץ. על האיש שרצה להיות מלך נגזר להעביר את אחרית חייו כשהוא כלוא בתוך גופו, רואה לנגד עיניו את חלומותיו הגדולים ביותר חומקים ממנו, בעוד שסביבו מוסיפים חסידיו המשולהבים לרקוד ולשיר בקולי קולות "יחי אדוננו מורנו ורבנו מלך המשיח לעולם ועד!" והם עדיין רוקדים ושרים. בניגוד לזהירות שנקט הרבי על אף תודעתו המשיחית, חסידיו, נטולי המנהיג, כבר פרצו את כל הגדרות. הם אומרים בפה

מלא מה שהוא הסתייג מלומר בקול (ולעתים הרבה יותר מכך). חלקם חוו התפכחות כואבת; מרביתם מסרבים להרפות מן החלום.

בעיני המתבונן מן הצד, זוהי תופעה כמעט בלתי נתפסת. אבל ראוי לזכור שהדחף המשיחי הוא אחד הכוחות החזקים ביותר בתולדות האנושות. העם היהודי, שהעניק לעולם את הדחף הזה, חב לו רבות. דוד בן-גוריון הרחיק לכת וטען כי המשיחיות היא "אחת הסיבות העיקריות לקיומו של העם היהודי".¹⁰⁰ עם זאת, כשם שהרעיון המשיחי יכול להעניק לאנשים ולעמים תעצומות נפש ולהניע אותם לפעול לתיקון עולם, כך הוא עלול גם לזרוע הרס וחורבן. כשם שהוא פורה, כך הוא גם מסוכן; כשם שהוא אמוני, כך הוא כופר. היהדות למדה זאת על בשרה לא פעם ולא פעמיים, החל במרד הרה האסון של בר-כוכבא (שרבי עקיבא ראה בו משיח) וכלה בשבר הגדול שחוללה התאסלמותו של שבתאי צבי.

אכן, אף שהאידיאה המשיחית היא המצאה יהודית, נראה שכמעט בכל פעם שהיא מתגלמת בבשר היא מולידה מקרבה דת חדשה. הביטוי של הרעיון המשיחי הוא סוער כל כך, והסחרור התיאולוגי והמעשי שהוא מפיק מהיר ואכזר כל כך, עד שאלה הנתפסים לו אינם מצליחים לעתים להחזיק עוד ביהדותם ומוציאים את עצמם נסחפים אל מחוץ למוטת כנפיה. לפעמים, כמו במקרה של בר-כוכבא, הערגה המשיחית מובילה לאסון צבאי ולאומי, אך על פי רוב נפגעה המרכזיים הם עיקרי ההלכה, הנופלים קרבן למניפולציה בוטה המבקשת להתאימם למציאות התיאולוגית החדשה, או – כפי שאירע אצל תלמידיו של משיח יהודי נוסף, ישו מנצרת – נרמסים ללא היכר. כאן, כמו במקרים אחרים, אנו נתקלים בעובדה הפרדוקסלית שהדרך הקצרה ביותר אל מחוץ ליהדות היא אימוץ נלהב יתר על המידה של אחד מעקרונותיה הבסיסיים.

המשיחיות המופגנת, הבוטה, של חב"ד מסמנת אותה כפלג יוצא דופן בנופה של היהדות בימינו, ויש, כאמור, אף כאלה הטוענים כי היא מוציאה את חבריה של החסידות הזאת מתוך הכלל היהודי. פטירתו של הרבי מליובאוויטש, וסירובם של חסידיו לזנוח את הציפיות שתלו בו ולבחור אדמו"ר חדש,¹⁰¹ העמיקו מאוד את השבר: הרעיון של משיח מת הקם לתחייה הרי אומץ על ידי דת שעמה מתנצחת היהדות זה אלפיים שנים. האם תלך חב"ד בדרכיה, ותתנתק מן האילן היהודי שממנו צמחה והסתעפה?

בעת הזאת קשה להעריך אם קולות התבונה ויישוב הדעת, הטבועים עמוק במורשת החב"דית (ששמה מורכב מראשי התיבות חכמה, בינה, דעת), יצליחו

לגבור על קריאות "יחי אדוננו" הבוקעות מגרונותיהם של החסידים שהיצר המשיחי גבר עליהם. כיוון שאלה האחרונים קולניים ובעיקר פעלתניים הרבה יותר, ייתכן מאוד שדמותה העתידית של חב"ד תעוצב בצלמם ובדמותם. אם ימאנו להקשיב לאחיהם, הקוראים להם להכיר במציאות, עלול עם ישראל לאבד את אחת התנועות המפוארות שקמו לו בעת המודרנית; וכל יהודי – יהא זה חסיד או מתנגד, דתי או חילוני – צריך לקוות ולהתפלל שלא כך יקרה.

תומר פרסיקו הוא חוקר דתות.

הערות

המחבר מבקש להודות לאלון דהן, שעל מחקריו ועל הערותיו מסתמכים רבים מן הדברים המובאים במאמר זה.

1. אנשיל פפר, "הנרצחים בהודו יוכרו כנפגעי פעולות איבה", הארץ, 1 בדצמבר 2008.
2. בעניין זה ובעניין ההספדים שנישאו לנרצחים בהלווייתם, ושהכילו "חומר נפץ תיאולוגי", ראה אבישי בן חיים, "מתו על קידוש השם? לא מספיק", nrg מעריב, 28 בדצמבר 2008, www.nrg.co.il/online/1/ART1/831/694.html.
3. קשה לקבל מידע מדויק על מספרם של חסידי חב"ד, וקשה לא פחות לקבוע מי בדיוק נחשב לחסיד חב"ד, אבל בהערכה גסה ניתן לומר שהתנועה מונה כיום בין ארבעים אלף לחמישים אלף חסידים. אם נזכור שכאשר קיבל רממ"ש את ההנהגה לידי מנתה חב"ד אלפים בודדים, אפשר לקבל מושג מסוים באשר למהפך העצום שהוא חולל בה.
4. אבישי בן חיים, "הרב שך: האם באמת גדול הדור?", Ynet, 2 בנובמבר 2001, www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-1268268,00.html.
5. מצוטט אצל אלון דהן, "דירה בתחונים": משנתו המשיחית של ר' מנחם מנדל שניאורסון (הרבי מליובאוויטש), חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 2006), עמ' 245, הערה 161. הכוונה לטענתו של הרבי כי אדמו"ר חב"ד (דהיינו, הוא עצמו) הוא "עצמות ומהות" האל, ראה מנחם מענדל שניאורסאהן, לקושי שיחות, חלק ב (ברוקלין: קרני הוד תורה, תשנ"ב), עמ' 511. ישנה גם הקלטה משנות השישים, שבה שומעים את הרבי שר את מזמור תהלים סג: "כן בקדש חזיתך, לראות עֶזְך וכבודך", ואומר "לראות עזי וכבודי". תפיסה

זו של אדמו"ר חב"ד קשורה לראייה התיאולוגית החסידיית ולמיסטיקה החב"דית בפרט, ואין לשפוט אותה לגנאי באופן שטחי ונמהר, שכן היא רבת-רבדים וגוונים, וברור שאין הכוונה לכך שהרבי מזהה עצמו בפשטות עם בורא עולם.

6. דוד ברגר, "הרבי המלך המשיח": שערוריית האדישות. והאיום על אמונת ישראל (ירושלים: אורים, 2005), עמ' 84-95. ראוי להזכיר בהקשר זה אתרי אינטרנט שונים היוצאים נגד המשיחיות של חב"ד, ובהם www.failedmessiah.com בעריכת שמריה רוזנברג (שסבל רבות בעקבות כתיבתו ולמעשה נודה מחב"ד), וכן <http://moshiachtalk.tripod.com>, שבו ניתן לקרוא ספר שלם שכתב הרב האורתודוקסי גיל סטודנט, המביא הוכחות לכך שהרבי אינו המשיח. ראה Gil Student, *Can The Rebbe Be Moshiach? Proofs from Gemara, Midrash, and Rambam that the Rebbe zt"l cannot be Moshiach* (Universal Publisher, 2002).

7. ראה מנחם מענדל שניאורסאהן, החוועדויות, תש"ן, חלק ד (ברוקלין: ועד הנחות בלה"ק, תשנ"ג), עמ' 325-331. הרבי מתייחס שם לנוהגם של חסידי חב"ד שלא לישון בסוכה, וקובע שהמערער על מנהג זה הוא "מחרחר ריב ומחדיר מחלוקת ושנאת חנים בין בני ישראל". הרבי מוסיף כי "יהודי כזה אינו 'בן תורה'", וכי הוא למעשה "לוחם את מלחמתו של הס"ם [סמאל, השטן] נגד הלכה [כך]", ו"מעבב את הגאולה על ידי משיח צדקנו" (ההדגשות במקור). אותו יהודי שאליו מכוון הרבי בדבריו הוא כמוהו הרב שך. את הדברים ניתן לקרוא באופן מקוון באתר שבו סרוקים כל ספרי רמ"ש, www.otzar770.com. היחס של אנשי חב"ד אל הרב שך הוא ארסי במיוחד, וחלק מן ההווי הפנימי בתנועה הוא סיפור מעשה - בדוי, ככל הנראה - שעל פיו בראשית שנות השישים ניסה הרב שך להתקבל לעמוד בראש ישיבת "תומכי תמימים" - הישיבה המרכזית בכפר חב"ד - אך נכשל ונדחה. ילדי ארגון 'צבאות השם' של חב"ד אף נהגו לתת קולם בשיר על הרב שך, המושר על פי מנגינת "ואמרתם כה לחי ר' שמעון ברי-יוחאי". הבית האחרון בשיר נשמע כך: "תומכי תמימים הקדושה / שך רצה להיות ראשה / והועף בחרפה / בגלל חוסר ידיעה / [הפזמון]: ואמרתם מות לגוי / לייזר שך יימח שמו".

8. לאחרונה ראו אור כמה ספרים העוסקים בדמותו של הרבי. לפני כשלוש שנים התפרסם ספרו של ירמיהו ברנברג, נביא מקרבך: הביוגרפיה של הרבי מלובביץ' (כפר חב"ד: מ.מ.ש, 2006), ולפני כשנתיים יצא לאור ספרו של יצחק קראוס, השביעי: משיחיות בדור השביעי של חב"ד (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2007). בעוד שהחיבור הראשון, למרות כותרת המשנה שלו, אינו יותר מההיגורפיה בוטה, הרי שהשני מתהדר ביומרה מדעית-אקדמית ונוטל על עצמו לבאר את הגותו המשיחית של הרבי. ברם, שני הספרים נמנעים מלעסוק בשאלת נכונותו של הרבי לראות בעצמו משיח ולעודד אחרים לחשוב כך - סוגיה שההתעלמות ממנה תמוהה, ומאירה באור בעייתי את מידת אמינותם ורצינותם. ממילא כך גם משתרש עמוק יותר הרושם שההתפרצות המשיחית לא הייתה בעידודו, שלא לומר בניצוחו המוחלט, של הרבי.

9. במובנו המקורי, ביטוי קבלי-חסידי זה מתייחס לשני סוגים של התעוררות גאולתית - האחד מצד המאמינים, והאחר מצד הקב"ה.

10. ראה מנחם פרידמן, "משיח ומשיחיות בחסידות חב"ד-לובביץ'", בתוך דוד אריאל-יואל, מיה ליבוביץ, יהורם מזור ומוטי ענברי (עורכים), מלחמת גוג ומגוג: משיחיות ואפוקליפסה ביהדות - בעבר ובימינו (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2001), עמ' 174-229. לקריאת המאמר ראה גם www.biu.ac.il/SOC/so/Habad-Mashi'ach.pdf.

11. מתוך מכתבו של הריי"צ, האדמו"ר השישי של חב"ד, רבי יוסף יצחק שניאורסון, לרבי אברהם מרדכי אלטר מגור. מצוטט אצל פרידמן, "משיח ומשיחיות", עמ' 189.

12. סיפור חילוץ של אדמו"ר חב"ד מאירופה יכול לפרנס ספר מתח, והוא מתועד בספרו של בריאן מארק ריג, להציל את הרב, תרגם עמית יריב (תל אביב: מטר, 2007). כדי להוציא את הריי"צ מוורשה הכבושה בשנת 1940 הפעילו חסידיו לחץ על נשיא ארצות-הברית דאז פרנקלין דלאנו רוזוולט, שבתורו לחץ על בכירים אמריקנים שהיו מקושרים לקצינים נאצים בפולין. היה זה האדמירל וילהלם קנירס, ראש המודיעין הגרמני, שתיאם את הפעולה, ושלה את ארנסט בלוך, קצין מצטיין בוורמכט (ויהודי למחצה), לחפש את הרב המסתתר ולמלט אותו אל חוף מבטחים.

13. ראה דהן, דירה בתחחונים, עמ' 23.

14. מתוך הקריאה והקדושה, גיליון 9, ערב ראש חודש סיוון התש"א (יוני 1941), מצוטט אצל פרידמן, "משיח ומשיחיות", עמ' 211.

15. ראה בעניין זה סדרת מאמרים מאת אבירמה גולן, "משיח בשר ודם", שפורסמו בהארץ ב-20, ב-21 וב-22 באפריל 1998, ובהם היא מראינת את מנחם פרידמן, שמצא פרטים אלה אחרי חיפוש מדוקדק. לקריאת המאמרים ראה www.biu.ac.il/SOC/so/Golan-Habad.pdf.

16. פרידמן, "משיח ומשיחיות", עמ' 219. אלון דהן אינו מקבל את הרעיון הזה, אבל במאמרו "מאבקי הירושה בחסידות חב"ד", כיוונים חדשים 17 (ינואר 2008), עמ' 213-214, הוא מגלה שאחרי מותו של הריי"צ, ועוד לפני ראשית כהונתו של רמ"ש כאדמו"ר, נטל על עצמו האחרון ללמוד שתי מסכתות, אחת בשבילו ואחת בשביל הריי"צ, "שעומד להתמזג בקרבו". התמזגות זו, להבנתו של רמ"ש, הייתה כנראה הכרחית כדי שמניין האדמו"רים מאז הבעש"ט יגיע עמו בדיוק לעשרה – מספר בעל משמעות משיחית מובהקת. מכך ניתן ללמוד לא רק על האינטימיות הגדולה בינו ובין קודמו בתפקיד, אלא גם על העובדה שהתודעה המשיחית פעמה בו עוד לפני שהתייצב בעמדת ההנהגה של חב"ד, ואפשר שזו החדירה בו את ההרגשה שהוא – ולא הרב שמריהו גור-ארי – יהיה האדמו"ר הבא של החסידות.

17. ראה דהן, דירה בתחחונים, עמ' 12.

18. ראה דהן, דירה בתחחונים, עמ' 83.

19. "דבריו משנת תשי"א שימשו מוטיב מרכזי למשנתו הכוללת, החל מראשית נשיאותו ועד לשיחתו האחרונה בשנת תשנ"ב", כותב קראוס, השבועי, עמ' 35. את הדרשה כולה ניתן לקרוא אצל מנחם מענדל שניאורסאהן, ספר המאמרים באחי לנוי (ברוקלין: קרני הוד תורה, תשנ"ב), עמ' 29.

20. הכותרת לקוחה משיר השירים ה:א: "באתי לגני, אחתי כלה, אריתי מורי עם בשמי, אכלתי יערי עם דבשי, שתיתי ייני עם חלבי, אכלו רעים שתו ושכרו דודים".

21. שיר השירים רבה ה, א.

22. שניאורסאהן, באחי לנוי, עמ' 35.

23. ויקרא רבה כט, יא.

24. שניאורסאהן, באחי לנוי, עמ' 37.

25. קראוס מדגיש כי "תפיסת הגאולה כהליך דטרמיניסטי מהווה יסוד במשנתו של רמ"ש... על פי תפיסה זו האנושות פועלת דור אחר דור בהתאם לתכנית זו, ושיאה – הגאולה

הקוסמית, שתבוא לידי ביטוי בהכרה המוחלטת של הנבראים באחדות האבסולוטית של הבורא". קראוס, השביעי, עמ' 29.

26. על פי הקבלה הלוריאנית, האל היה חייב "לצמצם" עצמו כדי לברוא את העולם בחלל שנוצר. התורה עצמה היא מניפסטציה של האור האלוהי כפי שהוא נאצל אל התחום שהתפנה מעצמותה של האלוהות. התעקשותו של רממ"ש להביא את האור הראשוני של האלוהות אל תוך העולם, כלומר את "עצמות" האל עצמו, משמעה היפוך מגמת הצמצום; אלא שבניגוד לתורות מיסטיות אחרות, התוצאה המקווה אינה איונו של העולם ושיבה אל האלוהות, אלא הורדת האלוהי ארצה ואיחודו השלם עם המציאות הארצית – שכן הוא מתאוה ל"דירה בתחתונים". כאן נחשף לפנינו הפן המוניסטי הבולט של התיאולוגיה החב"דית, הרואה בכל דבר ודבר את האל עצמו ומפרשת את ההפרדה בין האלוהות לעולם כאשליה שתתפוגג עם בוא הגאולה השלמה. את התיאולוגיה הזאת, שבה הבורא והנבראים מתאחדים כשיא של "אחדות ההפכים" (*coincidentia oppositorum*), הגו הרב שניאור זלמן מלאדי ותלמידו המבריק הרב אהרן הלוי הרוויץ מסטארושלה. על כך ראה רחל אליאור, תורת אחדות ההפכים: התיאוסופיה המיסטית של חב"ד (ירושלים: ביאליק, 1992). רממ"ש פיתח עד מאוד את הדוקטרינה הזאת, ובעיקר העמיק את ההיבטים המשיחיים שלה. ראה על כך דהן, דירה בתחתונים, עמ' 12–27.

27. בתפיסה החב"דית, "דור" הוא תקופת הנהגתו של אדמו"ר חב"ד.

28. שניאורסאהן, באחי לנוי, עמ' 39.

29. האדמו"ר מהר"ש – רבי שמואל שניאורסון, הרביעי בשושלת אדמו"רי חב"ד.

30. שניאורסאהן, החוונדיות, תשי"א, חלק א (תשנ"ד), עמ' 106.

31. לעתים הבעש"ט מייצג את ספירת כתר; לעתים, כאמור, את "עתיק דכתר"; לעתים את ספירת חסד וכך הלאה. ראה דהן, דירה בתחתונים, עמ' 201–206. דהן מציינ שיעל פי כל שיטות הספירה רממ"ש אינו אמור להיות מזוהה עם ספירת מלכות, אלא עם יסוד, שכן הוא הדור התשיעי מאז הבעש"ט ולא הדור העשירי. לבעיה זו מצא רממ"ש פתרון תיאולוגי מעניין: הוא ראה עצמו למעשה כמי שהתאחד עם חמיו, הריי"צ. הרבי מליובאוויטש תפקד, לכאורה, כשני אנשים – או אדמו"רים – במקביל, ודהן מעלה בהקשר זה הסבר מעניין, שלפיו היה הדבר הכרחי כדי שרממ"ש יוכל לגלם את ספירת מלכות במניין המנהיגים החל בבעש"ט. ראה דהן, דירה בתחתונים, עמ' 211–214, 256–262. שכן, אם הריי"צ כיהן שתי תקופות אדמו"רות עוקבות (השנייה אחרי מותו, עקב התאחדותו עם רממ"ש), הרי שיש להחשיבו הן כספירת הוד והן כספירת יסוד – ובאופן זה יידמה יורשו לספירת מלכות. על כך כותב דהן ש"רממ"ש פועל פעולה חסרת תקדים ונועזת, והמינוי הכפול של הריי"צ, ובנוסף, הקיום הבו זמני של שני דורות, תשיעי ועשירי, אינם מובנים כלל ועיקר. לא פעם שאלתי את עצמי את השאלה המתבקשת, מדוע נוהג כך רממ"ש, ואני מוכרח להודות שלא הצלחתי להשיב אלא תשובה אחת על שאלה זו: דור המלכות העשירי הוא דור הגאולה, אדם שמקדים את זמן הדור העשירי ומכריז כי הדור העשירי מתקיים כעת, בד בבד, עם קיום הדור התשיעי, ושני אדמו"רים מכהנים במקביל – הריי"צ דרך רממ"ש ורממ"ש עצמו – הוא אדם שמבקש לדחוק את הקץ ולזרז את הגאולה. יתר על כן, מינויו של הריי"צ לנשיא הדור התשיעי הופך את רממ"ש לנשיא הדור העשירי ועל פי התבנית השושלתית המשיחית הנ"ל למשיח עצמו, גואל אחרון הזהה לגואל ראשון – משה – הזהה לספירת מלכות כבר בדברי הריי"צ". ראה דהן, דירה בתחתונים, עמ' 214, ההדגשה שלי.

32. בספרות הקבלית נהוג לראות בספירת מלכות את בת דמותה של הנקבה הסבילה, הקולטת את השפע היורד מן הספירות הזכריות שמעליה.

33. שניאורסאהן, החוועודיוח, תש"ן, חלק א (תש"ן), עמ' 17, ההדגשה במקור.

34. חסידות חב"ד ביכרה תמיד את השכל על פני הרגש. בתניא, למשל, מדגיש רבי שניאור זלמן מלאדי כי "המוח שליט ומושל ברוח שבלבו", תניא: לקושי אמרים (ברוקלין: קרני הוד תורה, תשמ"ד), פרק י"ב, עמ' 34. ועם זאת, מאז ימיו של הרש"ב, ובתגובה לרוח הלמדנות של הישיבות הליטאיות מחד גיסא ולהשכלה ולחילון מאידך גיסא, החלו בחב"ד להדגיש יותר ויותר את לימוד "פנימיות התורה" (דהיינו הפרשנות הקבלית של המקורות), שלו יוחסה חשיבות רבה עוד יותר מלימוד ההלכה כפשוטה. ההיגיון הפנימי של התיאוריה הקבלית הלך והפך כמעט לפרדיגמה הבלעדית שדרכה נתפסת המציאות בעיני חב"ד. בהתחשב בכך, היה זה בלתי נמנע לאמץ את המסקנות המשיחיות הנגזרות מן ההיגיון הזה – כפי שאמנם עשה הרבי.

35. ראה Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (New York: Scriber's Sons, 1958), pp. 102-128.

36. דוגמה בולטת היא תנועת 'גוש אמונים'. בעבודת הדוקטור שלו על התנועה כתב גדעון ארן ש"מן ההיסטוריה הארוכה של התנועות החברתיות, דתיות או פוליטיות, רובן ככולן בעלות גוון משיחי מובהק, נלמד כי בניגוד לצפוי, תפיסת עולם המצטיינת בדטרמיניזם אופטימי מעין הנ"ל מתקשרת דווקא לאקטיביזם רדיקלי. לכאורה, אפשר היה להניח שהידיעה המוחלטת של העתיד לקרות והביטחון הגמור שהדברים יתרחשו בדרך שהיא גם הכרחית וגם רצויה, כל זה צריך היה להוביל לנטייה פאסיבית, להמתנה רגועה באפס מעשה. והנה, מסתבר שכמעט תמיד אמונה שכזו מעוררת לעשייה נחרצת המבקשת ליטול חלק פעיל במהלך האירועים הגדולים, לכוונם ולזרזם, תוך כדי הפרה גסה של המגבלות הקיימות וכפייה אכזרית של חוקים חדשים על הפרט והכלל". גדעון ארן, מציונות דתית לדח ציונית: שורשי גוש אמונים ותרבותו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1987), עמ' 453.

37. ברגר, הרבי המלך המשיח, עמ' 30.

38. אין באפשרותי לשרטט כאן תמונה מקיפה ושלמה של ההיגיון התיאולוגי המנחה את הפעילות המיסיונרית הענפה של חב"ד. כאשר נדרש להסביר את הצורך בפעלתנות דתית חוצת ימים ויבשות, ציטט רמ"ש מכתב מפורסם של הבעש"ט לגיסו, הרב גרשון מקוטוב, שבו תיאר מפגש שלו עם המשיח. כאשר שאל הבעש"ט את המשיח "אימתי אתי מר?" (מתי מגיע אדוני?), השיב לו האחרון שהדבר יקרה כאשר "יפוצו מעיינותיך החוצה". חסידי חב"ד, הרואים עצמם כעילית של תנועת החסידות כולה (קל וחומר כעילית של היהדות בכללה), רואים בדברים האלה תמריץ להפיץ את משנתם שלהם, ותחת הסיסמה "יפוצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה" (בראשית כח:יד) שטבע רמ"ש, הם משתדלים לכסות תבל ומלוואה בזרעי תורתם ולהעניק לכל אדם טעם ממנה. אף שזהו אקטיביזם בעל גוון משיחי מובהק, המכוון במפורש לזירוז הגאולה, אעדיף להתמקד כאן בפעילות הספציפית שיוזם רמ"ש כדי לגלות לעולם את זהותו המשיחית.

39. הברית החדשה, מתי 4:21-5. הציטוט הוא שיבוש הכתוב בזכריה ט:ט: "גלי מאד בת ציון הריעתי בת ירושלם הנה מלך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורכב על חמור ועל עֵיז בן אתנות". ישו מנסה עוד פעמים מספר לממש במעשיו נבואות משיחיות מן המקרא: כך למשל, כאשר הוא נתפס, הוא אומר לפטרוס לא להתנגד למעצר שכן "התאמר בלבך כי לא יכלתי לשאל עתה מאת אבי ויצֵה לי יותר משנים-עשר לגיונות של מלאכים: ואיככה אפוא ימלאו הכתובים

כי כן היה תהיה" (הברית החדשה, מתי 26:53-54). ישו מפגין אפוא פאסיביות מכוונת במטרה להיעצר בקלות, וייתכן שהוא מבקש להגשים כך את הכתוב בדבר המשיח שיסבול למען עמו: "אכן חלינו הוא נשא ומכאבינו סבלם ואנחנו חשבנו נגוע מכה אלהים ומענה; והוא מחלל מפשענו מדכא מעונותינו מוסר שלומנו עליו ובחברתו נרפא לנו" (ישעיה נג:ד-ה). אגב, חלק מחסידי חב"ד משתמשים באותו פרק ובאותם פסוקים כאשר הם מנסים להסביר את השבץ הטראגי שפקד את הרבי בפברואר 1992. ראה, למשל, את הקונטרס יחי המלך המשיח (בני ברק: מכון תורתו של משיח, תשס"ו), עמ' 61. לקריאת הקונטרס ראה גם www.shluchimcenter.org/kvatzim/yechi.pdf.

40. בבלי סנהדרין צח ע"א: "אמר רבי יהושע בן לוי שנים ראיתי וקול שלשה שמעתי אמר ליה אימת אתי משיח אמר ליה זיל שייליה לדידיה והיכא יתיב אפיתחא דרומי ומאי סימניה יתיב בני עניי סובלי חלאים וכולן שרו ואסירי בחד זימנא איהו שרי חד ואסירי חד אמר דילמא מבעינא דלא איעכב אזל לגביה אמר ליה שלום עליך בר ליואי א"ל לאימת אתי מר א"ל היום אתא לגבי אליהו א"ל מאי אמר לך א"ל שלום עליך בר ליואי א"ל אבטחך לך ולאבוד לעלמא דאתי א"ל שקורי קא שקר בי דאמר לי היום אתינא ולא אתא א"ל הכי אמר לך היום אם בקולו תשמעו". בתרגום הרב עדין שטיינזליץ: "אמר ר' יהושע בן לוי... לאליהו הנביא: מתי בא המשיח? אמר לו: לך שאל אותו בעצמך. ר' יהושע שאל אותו: והיכן הוא יושב? ענה לו: על פתח העיר רומי. שאלו: ומה סימנו שאדע שמישיח הוא? ענה: יושב הוא בין עניי סובלי חלאים, וכולם מתירים תחבושות וקושרים בפעם אחת, והוא מתיר תחבושת אחת וקושר אחת, שכן אמר, שמא יצטרכו אותי לגאולה, אתעכב עד שאחבוש את כל פצעיי. הלך אליו, אמר לו ר' יהושע למשיח: שלום עליך רבי ומורי! אמר לו המשיח: שלום עליך בן לוי! אמר לו ר' יהושע: מתי יבוא אדוני? אמר לו: היום. בא ר' יהושע בן לוי אל אליהו. אמר לו אליהו: מה אמר לך? ענה לו: אמר לי שלום עליך בן לוי. אמר לו אליהו: הבטיח לך ולאביך שאתם מגיעים לעולם הבא. אמר לו ר' יהושע: שיקר לי, שאמר לי היום אני בא ולא בא. אמר לו אליהו: כך אמר לך: היום אם בקלו תשמעו' (תהלים צה:ז)". ראוי לציין שחסידי חב"ד סברו אף הם שהרבי אינו יוצא משכונת קראון הייטס בברוקלין – ובודאי שאינו עולה לארץ ישראל – משום שהוא אמור לשהות "בפתחה של רומי". ראה דהן, דירה בתחוניום, עמ' 336.

41. באחת השיחות של הרבי מובהר בהערות (שעברו את אישורו) שהרמב"ם הוא הפוסק האחרון בעניין זה, ושאינן עליו חולקים, ועל כן זוהי "הוכחה שמסכימים לדבריו". ראה שניאורסאהן, לקושי שייחות, חלק ה (תשמ"ט), עמ' 149, הערה 51. ראייה נוספת לחשיבות העצומה שמייחסים בחב"ד לדברי הרמב"ם בסוגיה זו ניתן למצוא גם בפסק הלכה מפורסם שעליו חתמו בשבועות תשנ"א (19 במאי 1991) רבנים רבים מחב"ד, שבו נקבע כי רמב"ם הוא המשיח. הנימוקים ההלכתיים לקביעה זו התבססו על דברי הרמב"ם. לקריאת פסק ההלכה ראה www.psakdin.net. אביעזר רביצקי מסתמך על דבקותה של חב"ד בהלכות הרמב"ם כדי לשלול כל דמיון בין המשיחיות של החסידות הזאת ובין זו השבתאית: "לגבי דידה [של המשיחיות החב"דית] חוקי התורה הם חוקי הגאולה, והתהליך המשיחי כפוף כולו לאמות המידה ולהנחיות ההלכתיות שחוקק הרמב"ם בספר משנה תורה". ראה אביעזר רביצקי, הקץ המנולה ומדינת היהודים (תל אביב: עם עובד, 2001), עמ' 272. על הפרשנות החב"דית להלכות מלכים של הרמב"ם מנקודת מבטו של חסיד בתנועה, ראה שלום דובער הלוי וולפא, יחי המלך: עיונים בהלכות מלכים לרמב"ם בעניין מלכות דוד וביאת המשיח (קריית גת: תשנ"ב).

42. רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים ומלחמות, יא, ד. המשפט בסוגריים המרובעים מופיע במקום זה שבנוסח המצונזר. בנוסח השלם הוא מופיע מעט אחרי כן. אין להתפלל על

כך שבחב"ד מקבלים חזון משיחי שבו "עולם כמנהגו נוהג", שכן לפי תפיסת הרבי מליובאוויטש הרמב"ם מתכוון במילים אלה לתקופה שעד ביאת המשיח. אחרי הגאולה אמורים חוקי הטבע להשתנות – והרמב"ם אינו מתייחס לכך בטקסט המדובר.

43. ראה, למשל, שניאורסאהן, לקו"פ שיחוח, חלק י"ח (תש"ן), עמ' 276–284. הרבי בוחן שם בפירוט את הלכות הרמב"ם.

44. כך, לדוגמה, פסק ההלכה שדובר בו בהערה 41 לעיל.

45. ראה יחי המלך המשיח, עמ' 13–14, 42–58. הקונטרס מפרט את הקריטריונים של הרמב"ם על פי סדרם ומסביר כיצד הם מולאו בידי הרבי מליובאוויטש.

46. שושלת אדמו"רי חב"ד מתייחסת למשפחת המהר"ל מפראג, שיש הרואים בו נצר לבית דוד. ראה דהן, דירה בתחתיים, עמ' 221, הערה 76.

47. עניין זה קשור אף הוא לתפיסת רמ"ש כהתגלמות ספירת מלכות, המנהיגה את העולם הזה. ברגר מציין בהקשר זה שברור ש"כשהרמב"ם כתב 'מלך' [הוא] התכוון ללא ספק למושל בזירה המדינית בעל כוח כפייה פשוטו כמשמעו, הנלחם מלחמות במלוא מובן המילה, לא לבן אדם שיכול להיחשב כמלך רק על יסוד דברי חז"ל ש'מאן מלכי רבנן', שהשפיע על כמה אלפי יהודים לשמור את התורה, ושלחם את מלחמותיו באמצעות מכוניות הקרויות 'טנקי מצווה' וחילים המשתייכים לתנועות נוער ששמה 'צבאות השם'". ברגר, הרבי המלך המשיח, עמ' 19.

48. דהן מסביר ש"הבדל יסודי יש בין אדמו"רי חב"ד, נשיאי ישראל הבלעדיים בראייתם העצמית ובתפיסת חסידיהם, לבין שאר הצדיקים – מנקודת המבט החב"דית: הצדיקים שבהם מדובר, בייחוד צדיקי גליציה ופולין, אינם נשמה כללית של כל עם ישראל כי אם של צאן מרעיתם בלבד... הם עצמם יונקים את השפע העליון דרך נשיאי ישראל, אדמו"רי חב"ד בלבד... חב"ד רואה עצמה כיהדות עצמה, ולא כזרם או סקטור". דהן, דירה בתחתיים, עמ' 238–239.

49. ואמנם, כאשר נשיא המדינה דאז, זלמן שזר, ביקש לפגוש את הרבי מליובאוויטש היה עליו להגיע לביתו, מאחר שהאדמו"ר לא הסכים לבקרו במלון שבו שהה בניו יורק. הרבי סירב גם לכנותו נשיא – שהרי יש רק נשיא אחד בישראל: הוא עצמו. ואמנם, בעמוד המוקדש לשזר ב"חב"דפדיה" – אנציקלופדיה חב"דית מקוונת – הוא אינו מכונה נשיא אלא "פרזידנט בארץ ישראל". ראה www.chabad.info/chabadpedia/index.php?title=%D7%A9%D7%96%22.%D7%A8

50. יעקב אריאל, מרצה במחלקה ללימודי דתות באוניברסיטת צפון קרוליינה, מצביע על כך שתנועת חזרה בתשובה למעשה לא הייתה קיימת לפני שבחב"ד קיבלה על עצמה לפעול בעניין. בשנות החמישים נשלחו שני השליחים הראשונים שפנו אל יהודים אשר פרקו עול מצוות. שליחים אלה היו הרב זלמן שזר ושמואל הרב שלמה קרליבך. רק בעקבות פעילותם – שעוררה יחס אמביוולנטי מצד משלחיהם – שוגרו לציבור החילוני שליחים רבים נוספים מטעם חב"ד, שהיו גם נאמנים יותר לקו האידיאולוגי של החסידות. בהשראת מפעל זה והצלחתו הניכרת נפתחה בארץ ב'1967 ישיבת הגלויות בראשות הרב מרדכי גולדשטיין, ואחריה הופיעו גם ישיבות אור שמח ואש התורה ששאבו אליהן את החוזרים בתשובה של שנות השבעים. ניתן לומר אפוא שבחב"ד ניצבת ליד עריסת תנועת החזרה בתשובה בעת הזאת (על פי דברים שאמר יעקב אריאל בהרצאה שנשא ב'21 במאי 2008 בכנס באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שכותרתה "Kabbalah and

”Contemporary Spiritual Revival: Historical, Sociological, and Cultural Perspectives”. לתקציר
ההרצאה ראה http://hsf.bgu.ac.il/cjt/files/SpiritualityConference-Abstracts.htm#Yaakov_Ariel

51. גינוי פומבי חריף הגיע, למשל, מצדו של אדמו"ר חסידות סאטמר, רבי יואל טייטלבוים, בספרו על הגאולה ועל התמורה (ברוקלין: הוצאת ירושלים, תשמ"ב). לאחר מלחמת ששת הימים תקף טייטלבוים את "הדתיים הנגרים" אחרי הציונים, ש"צעקו ראו כי ה' עשה לנו נסים גדולים ועצומים" (עמ' פ"ח). הרב טייטלבוים ממשיך וקובע ש"כמה שומרי תורה ומצוות אשר הכירו עד עכשיו טומאת הציונות אשר כל מעשי' ותחבולותי' והצלחותי' היא מעשה השטן להסית ולהדיח עם רב מישראל, ופתאום נהפך לבם בקרבם ומדברים כאחד הציונים המובהקים ומתפעלים כל כך הצלחת הרשעים" (עמ' קפ"ו). האדמו"ר מסאטמר אמנם לא הזכיר את חב"ד או את הרבי בשמם, אך מתיאורו ניכר כי הוא מתכוון אליהם: חב"ד הרי התנגדה בתחילה לציונות, אולם מאוחר יותר שינתה את דעתה וראתה במדינת ישראל התפתחות חיובית בדרך אל הגאולה. הרב טייטלבוים גם התייחס ישירות למצוות התפילין (עמ' ק"ב) והביע תמיהה על ש"נאחזו [בה] דווקא" – ביקורת מרומזת על "מבצעי המצוות" של חב"ד. רמב"ש אכן הבין כי הוא מותקף, ומיד אחרי צאת ספרו של טייטלבוים ענה להאשמותיו – מבלי לציין את שמו – ופירט מדוע הצדק עמו. ראה שניאורסאהן, לקושי' שיחות, חלק ו (תש"ן), עמ' 271. פירוט מורחב של הפולמוס ניתן למצוא אצל קראוס, השביעי, עמ' 167-174.

52. יש להבחין בין עידוד החזרה בתשובה ובין "מבצעי המצוות". מטרתם של דוכני הנחת תפילין שמפעילה חב"ד, למשל, היא בראש ובראשונה לעורר יהודי לקיים מצווה אחת, ולא דווקא להביא לחזרתו בתשובה מלאה (רצוי ככל שהדבר יהיה). לפי התיאולוגיה החב"דית "המעשה הוא העיקר", ולמען הגאולה אין להסתפק בהתבוננות קונטמפלטיבית בזיו השכינה, אלא יש לקיים מצוות ממש, ולגרום לאחרים לקיימן גם כן. כל זאת, על מנת לבנות לקב"ה "דירה בתחתונים", כלומר להביא את האלוהות לשכון בעולם, ולא להסתפק בהתעלות אליה. הכנתה של אותה דירה היא תפקידו של עם ישראל, ושום יהודי, אומר הרבי, לא יוכל לחמוק מן השליחות הזאת: "ופשיטא שבעשיית הדירה לו ית' בתחתונים – צריכים להשתתף כולנו, וכל בני ישראל, כל אחד צריך לעשות בעצמו, למלא את שליחותו". שניאורסאהן, החוודיווח, תש"א, חלק א (תשנ"ד), עמ' 213. מנקודת מבט זו, אין צורך ואף אסור להמתין עד שכל ישראל יחזרו בתשובה, שהרי הגאולה ממילא קרובה מאוד. ואולם, בדיוק משום שהגאולה קרובה כל כך חובה לשכנע עוד יהודי ועוד יהודי לקיים מצווה פה ומצווה שם, משום שייתכן שפעולה בודדה מעין זו היא שתבקיע את המחיצה האחרונה המפרידה בינינו ובין הגאולה. בדברים האלה ניכרת השפעתה של התפיסה הלוריאנית, הרואה בקיום מצוות העלאה של ה"ניצוצות" הכלואים בעולם הקליפות; ורק כאשר ישוחררו כל הניצוצות הללו ויושבו למקורם האלוהי, יגיע זמן הגאולה.

53. כך, לדוגמה, תיאר רמב"ש את ארבעת המינים: "ה'אתרוג' הוא כעין 'כדור' (או 'פגז'); ה'לולב' הוא כמו 'רובה', וה'הדס' הוא כמו 'סכין' וכו'". שניאורסאהן, החוודיווח, תשמ"ד, חלק א (תש"ן), עמ' 268-269, מצוטט אצל קראוס, השביעי, עמ' 215.

54. יוסף הרטמן, החינוך במשנת חב"ד (כפר חב"ד: אוהלי יוסף יצחק ליבאוויטש, תשמ"ד), עמ' 323, מצוטט אצל קראוס, השביעי, עמ' 206.

55. ברגר מציין ש"רב מכובד אמר לי כי לדעתו מינוח צבאי זה, שמקורו בדברי הרבי עצמו, מבוסס על השאיפה לקיים את דברי הרמב"ם, ואני חושש שאכן הצדק אתו". ברגר, הרבי המלך המשיח, עמ' 19.

56. שנת תשמ"ג, שבפרשנות של חב"ד נקראת גם כראשי תיבות של "תהא שנת גילוי משיח".
57. ראה בבלי סנהדרין נו ע"א.
58. שניאורסאהן, החוועדויות, תשמ"ז, חלק ב (תש"ן), עמ' 614.
59. עם זאת, חשוב לציין שאין מדובר, על פי השקפת חב"ד, בשותפות אמיתית בין היהודים לגויים באחריות להבאת המשיח. בחשבון הסופי, היהודים הם שמביאים את הגאולה, הן בשמירת המצוות והן בפעולותיהם לעורר את התודעה המשיחית בקרב העם הנבחר.
60. רממ"ש ציין ש"הכרזה זו מהווה סימן ברור מלמעלה בנוגע לגודל ההכרח בפעולה זו [לימוד הגויים את שבע מצוות בני נוח] בזמן זה. ובפשטות – שנמצאים אנו, כאמור, ב'אחרית הימים'", שניאורסאהן, החוועדויות, תשמ"ז, חלק ג (תש"ן), עמ' 68, ההדגשה במקור.
61. ביטוי זה מופיע תכופות בדבריו של הרבי. כך, למשל, הוא אומר ש"בדורות שלפני זה גרו (רוב) בני ישראל במדינות שבהן היו מניעות ועיכובים... לעבודת ה' בכלל. מה שאין כן בדורות האחרונים – גרים רוב בני ישראל במדינות בהן מושלת מלכות של חסד, החל ממדינה זו [ארצות-הברית] (שבה נמצאים רוב מניין ובניין דבני ישראל), שמסייעת לבני ישראל להגיע לגאולה פנימית בעבודתם, עד שיעשו את העבודה שתביא את הגאולה כפשוטה, ואז גם המלכות (של חסד) תסייע לבני ישראל לחזור לארץ ישראל". ראה שניאורסאהן, החוועדויות, תשנ"א, חלק ג (תשנ"ג), עמ' 188.
62. מקדש מעט זה ביח רבינו שבבבל (ברוקלין: אוצר החסידים, תשנ"ב). לקריאת הקונטרס כולו, בהוצאה משנת 2005, ראה www.shluchimcenter.org/kvatzim/malchus/2/034.pdf.
63. מקדש מעט, עמ' 399, ההדגשה במקור.
64. מקדש מעט, עמ' 400.
65. מקדש מעט, עמ' 401.
66. מקדש מעט, עמ' 402, הערה 36. בנקודה זו, בטקסט המקורי, שעבר את אישורו של הרבי, מוזכר אותו מדרש בסנהדרין שלפיו המשיח יושב בשערי העיר רומי – שחב"ד זיהו אותה עם העיר ניו יורק – כלומר במקום מושבו של רממ"ש.
67. מקדש מעט, עמ' 402, ההדגשות במקור.
68. מקדש מעט, עמ' 404-405, ההדגשה במקור.
69. מקדש מעט, עמ' 406, ההדגשה במקור. אגב, 770 הוא הערך הגימטרי של האותיות "בית משיח", כפי שאמנם הזכיר הרבי בשיחה אחרת.
70. ברגר, הרבי המלך המשיח, עמ' 45.
71. האמירה המפורשת ביותר של הרבי בהקשר זה מופיעה בציטוט שהובא לעיל, ראה עמ' 70-71, הערה 33.
72. את דבר המעשה שמעתי מפי עד שנכח במקום. אותו עד סיפר לי גם על מקרים אחרים שבהם עודד הרבי בידיו קריאות המכריזות על משיחיותו, ואמר כי לא היה כל ספק בלבבות חסידי שהיא מושוכנע כמותם בייעודו זה. לסרטון שבו נראה הרבי כשהוא מעודד קריאת "יחי

אדוננו", ראה www.israel613.com/VIDEOS/first-yechi.rm; לאירוע מובהק עוד יותר, שצולם לאחר שהרבי לקה בשבץ, ראה www.israel613.com/VIDEOS/yechi-1kislev5753.rm.

73. מנחם מענדל שניאורסאהן, ספר המאמרים - מלוקט, כרך א (ברוקלין: קרני הוד תורה, תשנ"ג), עמ' צ"ז. מצוטט בהרחבה אצל קראוס, השביעי, עמ' 69-70. כאמור, קראוס בחר משום מה שלא להתייחס כלל לשאלת תודעתו המשיחית של הרבי, אבל מאחר שלא עמד על כך נשתרבו לספרו, במודע או שלא-במודע, אי-דיוקים מהותיים. אחד מהם הוא ההתעלמות הגמורה ממשמעות התיבה "ממש" בפיו של מנחם מענדל שניאורסון.

74. כבר בסוף פברואר 1992, שבוע בלבד לפני שלקה רמ"ש בשבץ שבעטיו אבד לו כושר הדיבור, כתב מיכה אודנהיימר בהארץ על כך שהרבי "רומז רמזים עבים" ש"פלוגי ושמם מנחם, וראשי התיבות של שמו הם ממ"ש, שהוא הרבי הנוכחי ונשיא הדור של ליובאוויטש, הוא אולי המשיח שהכל ממתניין לבואו", וכן ש"בשר ודם בגוף משיח שמו מנחם משיח צדקנו נמצא עמנו בבית כנסת ובבית מדרש זה". ראה מיכה אודנהיימר, "ימות משיח של חב"ד", הארץ, 28 בפברואר 1992, עמ' 2. ראה על כך גם דהן, דירה בתחומים, עמ' 382-383.

75. המילה "מיד" כאן היא ראשי תיבות של "משה, ישראל, דוד" (דהיינו משה רבנו, ישראל בן אליעזר הבעש"ט, מייסד תנועת החסידות, ובן דוד, המלך המשיח). נוסף על כך, אלה ראשי תיבות של "מנחם-מענדל, יוסף-יצחק, דובער" - כלומר שמות אדמו"רי חב"ד האחרונים בסדר הפוך.

76. שניאורסאהן, החוונדויות, תשנ"ב, חלק ב (תשנ"ד), עמ' 282.

77. לדברי דהן, "כאשר מכתיר רמ"ש את 'נשיא הדור' כמשיח, הוא אמנם מתייחס לריי"צ בכל מקום, אבל ברור כי הדברים חלים גם עליו, לפחות בעיני חסידיו", דהן, דירה בתחומים, עמ' 47, הערה 24, וראה עוד על כך בעמ' 178. קראוס אינו נותן דעתו על כך, והתוצאה היא אי-הבנות מסוימות במחקרו. הוא מזכה, למשל, את רמ"ש במחמאות על צניעותו: "אף שהרמ"ש אינו נוטה להזכיר את פועלו הוא בשיחותיו, הוא מתאר את התקופה השלישית [של נשיאות הריי"צ] באופן שמהווה בעצם סיכום לפעילות שלו עצמו. זאת, אף שהוא מייחס את התקופה באופן פרדוקסלי לריי"צ". קראוס, השביעי, עמ' 54. כפי שמראה דהן, אין כאן כל פרדוקס או גילוי של צניעות מופלגת מצד הרבי, אלא להטוט תיאולוגי המשרת סדר יום משיחי.

78. שניאורסאהן, החוונדויות, תשנ"ב, חלק א (תשנ"ג), עמ' 277, ההדגשות במקור.

79. שניאורסאהן, החוונדויות, תשנ"ב, חלק ב (תשנ"ד), עמ' 270.

80. קראוס, השביעי, עמ' 249.

81. שניאורסאהן, החוונדויות, תשנ"ב, חלק ב (תשנ"ד), עמ' 268.

82. ראה הערה 41 לעיל. את האקט הזה יש להבין לאור השקפתו של רמ"ש כי המציאות נקבעת על ידי ההלכה ולא להפך. לפיכך, המטרה של הוצאת פסק ההלכה היא להכריח את האל לגלות את המשיח על ידי הכרעה שרמ"ש זכאי לכך. ראה דהן, דירה בתחומים, עמ' 55.

83. דהן, דירה בתחומים, עמ' 382. בשיחה עם הרבנים הראשיים דאז אמר הרבי ש"במדרשי חז"ל מצינו שמשיח צדקנו (אליהו הנביא) יתגלה תחילה בגליל, ובגליל גופא בטבריה ש"טובה ראייתה"; אבל איש לא יקפיד גם אם אליהו הנביא יבוא בחוץ לארץ. אפילו בברוקלין, ולמחרתו יבוא משיח לטבריה", מצוטט אצל דהן, דירה בתחומים, עמ' 384, ההדגשה במקור. בעמ' 382 דהן

מביא גם עדויות לכך שרמ"ש ניסה "למחוק", בתואנות שונות, את הסיפא משמו התלמודי של המשיח, "מנחם בן חזקיה", כך שיישאר רק "מנחם", שמו.

84. ראה למשל שניאורסאהן, החוועדויות, תשמ"ג, חלק ד (תש"ן), עמ' 2001: "מהו הערך של כל הטענות וההסברות... כאשר מדובר אודות הצורך לעסוק בעבודה הממהרת ומקרבת את ביאת משיח צדקנו רגע אחד קודם!"; או מנחם מענדל שניאורסאהן, אגרות הקודש, י"ח (ברוקלין: קרני הוד תורה, תש"ן), עמ' תצ"ח: "אל תהי בז ליום קטנות שאפילו פעולה אחת דהנחת תפילין על ידי בחור או אמירת שמע ישראל על ידי בחורה מי יוכל ערכה לשער... וכל פרט ופרט הוא תנאי לקירוב הגאולה הכללית"; או שניאורסאהן, החוועדויות, תשמ"ח, חלק א (תש"ן), עמ' 595: "וייתכן, שפעולה קטנה זו על ידי ילד קטן זה היא ה'מכה בפטיש' שתביא את הגאולה!"; או שניאורסאהן, החוועדויות, תשמ"ז, חלק ב (תש"ן), עמ' 624-625: "מובן שהפעולה בזה יכולה להיות על ידי מעשה אחד בלבד, אלא ש'אין גו' אתנו יודע עד מה' מהו המעשה האחד' שיביא את הגאולה בפועל, לכן מוטלת השליחות על כל אחד ואחד".

85. נדב שנרב, "תגובה לרדיקלים", נקודה 309 (מרס 2008), עמ' 26.

86. הכוונה לדולרים שהיה הרבי מחלק, ומכאן ברור שגם מנהג זה נועד מעיקרו לזירוז ביאת המשיח.

87. שניאורסאהן, החוועדויות, תשנ"א, חלק ג (תשנ"ג), עמ' 118-119, ההדגשות במקור.

88. כך נמסר לי מעדויות של נוכחים באירוע.

89. יש הטוענים שהרבי לקה בשבץ נוסף יומיים לאחר מכן, אך בחב"ד מכחישים זאת. ראה יורי ינובר ונדב איש-שלום, רוקדים ובוכים: האמת על תנועת חב"ד (ניו יורק: משי, 1994), עמ' 31-32.

90. מן הציטוטים הבאים ניתן ללמוד על גודל השבר שפקד את חב"ד באותה עת. אחת החסידות סיפרה ליורי ינובר: "המחלה של אבא הייתה דבר טבעי. אבא חי, אבא נתן שמונים שנה לעולם... הוא נפטר נורמלי. אבל מאז שהרבי נהיה חולה – אני לא יכולה לחיות. זה משהו לגמרי אחר, זה הרבה יותר גבוה מאבא. ואני לא רוצה, חס ושלום, להפחית משבחו של אבא... [אבל] הרבי הרי אצלי עשרים וארבע שעות. כעת אני לא יכולה לזוז... אני קמה בבוקר, אוכלת ארוחת בוקר, נכנסת לאוטו ונוסעת לעבודה ואני יודעת שהרבי הולך למקווה, הולך ל-770, והוא מקשר אצלי את כל הדברים שהוא צריך לקשר. אני מדברת לאלוקים, אני מקבלת 'ביזי-סיגנל'. ביפ ביפ, 'ביזי'. הוא צריך להביא לי את הקו... 'ויאמינו בה' ובמשה עבדו'. אני לא יכולה ליצור בעצמי את הקשר הזה... אני צריכה אותו. כשהילד שלי חולה... אני צריכה את הרבי כל הזמן עם הבן הזה. אני צריכה לדעת שהוא שם והוא עושה את זה ואנחנו נצא מהבעיה איך שהיא לא תהיה... אבא היה אבא. וכבודו כבודו. אבל פה זה משהו פי אלף יותר גדול. זה הכל עבורי", ינובר ואיש-שלום, רוקדים ובוכים, עמ' 51-52. ינובר שאל את החסידים: "ואם הדור לא יזכה, ולא יהיה משיח בדרונו, חס וחלילה? זה לא יכול להיות, התעקשה ידידה. ובכל זאת, האם אתן לא מגדלות פה דור של ילדים שמצפים, מצפים – ובסוף תהיה נפילה איומה... מה שאתה אומר זה תארו לעצמכם שאין אלוקים בעולם, נזפה ידידה. 'אתה שואל אותנו אותו דבר. אפילו יותר – לא, זו אותה שאלה. בחיים לא יכולים לענות לך על דבר כזה'. 'ה'אם' לא קיים לגבינו', אמרה דורית. 'אז הכל שקר, הכל שקר', התפרצה ידידה. 'אז אין שום דבר'", ינובר ואיש-שלום, רוקדים ובוכים, עמ' 146.

91. על פי אחד הדיווחים העיתונאיים, בכפר חב"ד רקדו ושתו וודקה: "זה ניסיון!... גם את בני ישראל ניסו במעמד הר סיני כאשר השטן הראה להם את גופת משה... בתקשורת אומרים שהרבי מת, שעטפו אותו בתכריכים, אבל הוא יקום וכל אלה שלא האמינו בו יתחבאו בנקיקים!... נותרו לנו דקות אחרונות עוד לפני שהמשיח יהיה כאן לעשות את ההחלטות האחרונות במצב הגלוי הזה, צריך להכין את עצמנו!" עזרא חן, "בכפר חב"ד חגגו על וודקה", דבר, 13 ביוני 1994, עמ' 3.

92. בדעה זו מחזיק למשל ציק זמרוני, עורך אתר הגאולה (www.hageula.com), שאחראי גם לפרסום סרטונים שבהם ניתן לכאורה לראות את הרבי מופיע בחטף גם בימים אלה. לסרטון המפורסם שבהם ראה www.flix.co.il/tapuz/showVideo.asp?m=1556581. אני מודה לאסף לפיד על המידע הזה.

93. בדומה למדרש שעל פיו משה בושש לרדת מהר סיני, והשטן ניצל את ההזדמנות כדי לפתות את בני ישראל לחשוב כי מנהיגם מת במטרה להכשילם: "כי כשעלה משה להר אמר להם לסוף ארבעים יום אני בא בתוך שש שעות. כסבורים הם שאותו יום שעלה מן המניין הוא והוא אמר להם שלימים ארבעים יום ולילו עמו, ויום עלייתו אין לילו עמו, שהרי בשבעה בסיון עלה נמצא יום ארבעים בשבעה-עשר בתמוז. בשישה-עשר בא השטן וערבב את העולם והראה דמות חושך ואפלה וערבוביא לומר ודאי מת משה", פירוש רש"י לשמות לב:א.

94. ואף אמור להיות הראשון בין בני האדם שחי לנצח – ראה על כך דהן, ד"רה בתחנותיו, עמ' 274–275.

95. בהקשר הזה חשוב להזכיר שהחסידות מייחסת חשיבות עצומה דווקא לפעילות הרוחנית בעולם הזה, שתכליתה חילוץ הניצוצות האלוהיים הכלואים בחומר, או ב"קליפות". אפשר שזו אחת הסיבות לכך שמשיח מת, המתקיים בעולם הבא או בעולם שמעבר, הוא רעיון זר כל כך למסורת זו.

96. "כבר 'צחצחו את הכפתורים' וכו', וצריך רק להיות מוכנים לקבלת פני משיח צדקנו", ראה התוועדיוות, תשנ"ב, חלק ב (תשנ"ד), עמ' 256.

97. כך על פי אנשי מכון 'תורתו של משיח', מחברי יחי המלך המשיח, עמ' 31.

98. אפשר שרמזו להכרתו המשיחית של הרבי מליובאוויטש מצוי גם בעובדה – המדהימה למדי – שהוא לא העמיד צאצאים. משיחותיו אנוחנו יודעים כי היה מודע היטב לטכנולוגיות הרפואיות החדשניות ביותר לטיפול בעקרות, וכי הורה לחסידיו להשתמש בהן. וגם אם הוא עצמו היה עקר חשוך מרפא, כיצד זה לא מינה יורש לקראת סוף חייו? במאמר מאלף מנסה אלון דהן לענות על שאלה זו. לדבריו, ייתכן מאוד שהרבי נטל על עצמו פרישות מרצון, מתוך מחשבה שהוא אכן המשיח, ושבעידן המשיחי, שיתחיל כמובן בחייו, לא תהיה למוות ממשלה, וחיי כל הברואים יימשכו לנצח. ואמנם, הרבי רמז שחיי הנצח נמצאים בהישג יד, ויתחילו בו עצמו: "והעיקר – שיהיה 'לחיים ולברכה', לחיים טובים וארוכים, ככל פרטי הלשונות שאומרים בכמה וכמה קהילות קודש בישראל בנוסח דברכת החודש, עד לחיים נצחיים דלעתיד לבוא, נשמות בגופים, ללא הפסק בינתיים [כלומר ללא צורך למות לפני התחייה וחיי הנצח]. בביאת משיח צדקנו, משבט יהודה, ומשה ואהרן עמהם, והאבות עמהם, ונשיא דורנו בראשנו. ואני המתחיל – לחיים, לחיים וברכה", ראה שניאורסאהן, התוועדיוות, תשמ"ט, חלק ד (תשנ"ב), עמ' 148. מכך ממילא ברור מדוע לא סבר הרב שהוא זקוק ליורש: הרי הוא יהיה אדמו"ר חב"ד (ומשיח צדקנו) לנצח נצחים. לאחר שהביא ציטוט זה קובע דהן: "לאור הדברים הללו ניתן להבין מדוע

באלגוריה המיסטית שלו מתייחס רממ"ש אל עצמו כאל 'דוד עבדי נשיא להם לעולם', וכאל הרבי האחרון החותם את השושלת – ללא יורשים שארי בשר או ממונים: רממ"ש באמת האמין באפשרות שכבר בדורנו זה, ובוודאי כוללים הדברים אותו עצמו בהיותו נשיא דורנו זה לפי השקפתו והשקפת חסידי, נזכה כולנו לחיי הנצח, והוא עצמו ימשיך לכהן כנשיא הדור לעולם". אלון דהן, "גואל אחרון ללא יורשים: האם ר' מנחם מנדל שניאורסון בחר שלא להותיר אחריו יורשים שארי בשר או ממונים מסיבות משיחיות?" קבלה 17 (2008), עמ' 303.

99. על פי המסורת היהודית, בכל דור יש מישהו המתאים להיות משיח (בראשית רבה נו:ז: "אין דור שאין בו כמשה"). אותו אדם, בהינתן שזוהי עת רצון והדור כולו זכאי לכך, הופך אכן למשיח. אותו צדיק, בדרך כלל "גדול הדור", הוא "בחזקת משיח", אשר רק ממתין להתגלות.

100. בן-גוריון אמר את הדברים בשיחה עם סופרים ועם אנשי רוח ב-11 באוקטובר 1949, מצוטט אצל דוד אוחנה, משיחיות וממלכתיות: בן-גוריון והאינטלקטואלים בין חזון מדיני לתיאולוגיה פוליטית (קריית שדה בוקר: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2003), עמ' 115.

101. אדם אחד ניסה להעמיד עצמו כיורש, ונדחה על ידי חב"ד (ואף הוצג כבלתי יציב בנפשו): זהו הרב שמואל שאול דויטש, המאגד סביבו קבוצת חסידים מצומצמת יחסית. אחת הסיבות לדחייה היא תיאולוגית: מאחר שעל פי השקפת העולם של חב"ד, הגאולה אמורה לבוא בדור השביעי, אדמו"ר שמיני לחסידות יכריז בעצם הווייתו על ביטולו מניה וביה של עקרון יסוד במשנתה של החסידות.